

WŁADYSŁAW A B R A H A M

STATUTY KAPITUŁY W KRUSZWICY

Od wydawcy

(*J. Saw.*) Publikowana tu z tek pośmiertnych praca zmarłego w dniu 15 października 1941 r. we Lwowie rektora Władysława Abrahama, twórcy nowoczesnej polskiej kanonistyki, zawiera nie znane dotąd teksty statutów kapituły w Kruszwicy z XVI i XVII w. oraz inne materiały odnoszące się do ustroju tej kapituły. Teksty skopiowane własnoręcznie z akt kapituły kruszwickiej poprzedził rektor Abraham obszernym wstępem pisanym również własnoręcznie; wstęp podpisany jest przez Autora pełnym imieniem i nazwiskiem i zaopatrzony w datę: „Małe Cieśle w sierpniu 1925“, w tym więc czasie rzecz była już w całości przygotowana do druku. Nie umiemy dziś odgadnąć, dlaczego rektor Abraham, mając te statuty i materiały w postaci do druku gotowej, nie ogłosił ich, ani przez 14 lat, do wybuchu wojny, nie podejmował nawet kroków w tym kierunku. Nie miał przecież — jak np. ks. Jan Fijałek — zwyczaju przetrzymywania swych prac w rękopisie i zwlekania latami z ich wydaniem. Być może, że brakowało mu jeszcze czegoś, co miał nadzieję uzupełnić, lecz co by to było, nie potrafimy dociec. Być może też, że chciał raz jeszcze rękopis swój skolacjonować z oryginałami, lecz inne zajęcia oraz słabnący już wtedy wzrok nie pozwoliły mu zrealizować tego zamiaru, a nie chciał czy nie mógł się wyręczyć kimś młodszym w tym trudnym i bardzo uciążliwym dziele. W papierach po Zmarłym, będących w posiadaniu jego małżonki — dziś również już nie żyjącej — obok innych prac znalazła się

i niniejsza. Podczas gdy dwie inne prace już ukazały się drukiem¹, praca niniejsza nie znalazła dotąd swego wydawcy. Publikujemy ją tu w takim stanie, w jakim zostawił ją Autor, gdyż w pełni na to zasługuje. Do wprowadzenia jakichkolwiek merytorycznych zmian czy uzupełnień w tekście czy w przypisach, uzasadnionych skądinąd postępami badań w ostatnich 30-tu latach i pojawieniem się nowszej literatury na tematy poruszone we wstępie autorskim, nie czuliśmy się uprawnieni, natomiast okazało się konieczne przystosowanie techniki edytorskiej do wymagań nowej *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław 1953. Z powodu niemożności dotarcia obecnie do podstawy wydania t. j. do oryginalnych rękopisów archiwalnych, wypadało z konieczności oprzeć się na kopii wydawniczej sporządzonej własnoręcznie przez rektora Abrahama. Nie we wszystkim przeto udało się aparat krytyczny doprowadzić do wymaganej dziś ścisłości i zupełności. Braki w tekście spowodowane zniszczeniem rękopisu, rektor Abraham zaznaczał kropkami w dowolnej ilości, nie odpowiadającej ilości brakujących liter, wyrazów czy wierszy, tak że obecnie nie jesteśmy już w stanie odtworzyć ściśle ubytków tekstu, spowodowanych zniszczeniami. W niektórych — nielicznych zresztą — wypadkach wprowadzono do kopii wydawniczej drobne zmiany pisowni łacińskiej oraz emendacje tekstu, zaznaczając w przypisku brzmienie kopii wydawniczej. Wszystkie przypisy pochodzące od wydawcy, oznaczone są literą (W).

¹ *Gniezno i Magdeburg*. (Wyd. 2). — Prz. zach. R. 5: 1949 nr 12 s. 551—567 oraz *Jedyne polskie biskupstwo przed rokiem 1000*. — Życie i Myśl R. 1: 1950 nr 1/2 s. 33—44.

STATUTY KAPITUŁY W KRUSZWICY

Wstęp

§ 1. Biskupstwo kruszwickie

Istnienie niegdyś osobnej diecezji kujawskiej w Kruszwicy, poparte pośrednio źródłami wieku XII¹ i początku XIII² tudzież tradycją czasów późniejszych, przyjmuje na ogół nauka nasza jako fakt historyczny, chociaż różni się co do czasu jej powstania i nie wyjaśnia chwili i przyczyn jej zaniknięcia. Że biskupstwo kruszwickie jeszcze w XI w. powstało, świadczy przede wszystkim budowa katedry kruszwickiej, którą do tych czasów odnieść należy³, lecz przypuszczenie, że je jeszcze

¹ Bulla Innocentego II z 1133 r., *Kod. Wielkop.* nr 6.

² Kalendarz Krakowski: Hogerius Crusviciensis episcopus. *Mon. Pol. Hist.* II s. 917.

³ Ł u s z c z k i e w i c z, *Granitowe kościoły w Kruszwicy, Kościelcu i Mogilnie*, Spraw. Kom. hist. sztuki I, s. 54, tudzież E h r e n b e r g, *Geschichte der Kunst im Gebiet der Provinz Posen*, Berlin 1893, s. 23. G u m o w s k i, *Biskupstwo kruszwickie w XI wieku*, Poznań 1921, popiera istnienie podówczas tego biskupstwa badaniami numizmatycznymi. O bardzo dawnych kościołach w Kruszwicy, jak świadczą ich wezwania, poza kościołem katedralnym, wspominają również źródła historyczne. Kościółek św. Wita istniał już w XII w. za czasów Bolesława Krzywoustego (*Kronika Wincentego III* s. 14 *Mon. Pol. Hist.* s. 340), tak samo bardzo dawny musiał być kościół św. Klemensa, przypominający wpływy rzymskie z bazyliki S. Clemente związanej ze wspomnieniami Cyryla i Metodego. Przy zamku kruszwickim znajdowały się zaś kościółki stare pod wezwaniem św. Wincentego i śś. Gotharda i Heleny, a wiadomo, że Bolesław Krzywousty odwie-

Bolesław Chrobry po upadku biskupstwa w Kołobrzegu na Pomorzu założył, nie da się bliżej uzasadnić; dlatego raczej z powodów, które opracowując przed laty dzieje najdawniejszej organizacji naszego Kościoła zestawilem, utrzymuję i nadał ów domysł, że powstanie swe zawdzięcza diecezja kruszwicka dopiero Mieszkowi II. Upadła ona prawdopodobnie w czasie reakcji pogańskiej i zamieszek wewnętrznych po śmierci tego króla, a wznowiona mogła być w czasach Bolesława Śmiałego, kiedy dawna organizacja kościelna przywrócona została. Był jej jednak był krótkotrwałą, nie upłynęło bowiem nawet pół wieku, gdy ją do nowopowstałej diecezji włocławskiej włączono.

O ile o powstaniu biskupstwa kruszwickiego nie umiałbym nic nowego powiedzieć, o tyle na temat powodów jego zniesienia nasuwają mi się pewne spostrzeżenia, które winny być naukowo rozpatrzone. Założenie tego biskupstwa miało na celu dalsze posunięcie organizacji kościelnej ku wschodowi dla ustalenia wiary i jej krzewienia, a jakieś plany misyjne ku północy, ku Pomorzu, nie mogły być chyba jedynym powodem tej nowej kreacji, gdyż inne diecezje polskie, które się z Pomorzem stykały, mogły to samo spełniać zadanie. Ale jeżeli polityka Polski w kierunku Pomorza nie była wyłączną przyczyną utworzenia tego biskupstwa, to jego zniesienie wydaje mi się pozostawać w ścisłej łączności z tą właśnie polityką.

Najstarszym i jedynym dokumentem, jaki biskupstwo kruszwickie wymienia, jest słynna i wielokrotnie omawiana bulla papieża Innocentego II z 1133 r. przysądzająca arcybiskupstwu magdeburskiemu wszystkie biskupstwa na Pomorzu i w Polsce. Na Pomorzu są tam wymienione dwa biskupstwa: szczecińskie i pomorskie, to drugie bez oznaczenia siedzib, które

dzał w 1135 r. grób św. Godeharda w Hildesheim. Kościół św. Wita był kolegiatą, a jedną z prebend przy nim istniejących miewał proboszcz kruszwickiej kapituły (*Monum. Poloniae Vaticana* I s. 255 i 272, także *Kod. Wielkop.* V nr 157). W 1409 r. jedną z prebend otrzymał Mikołaj Trąba, wówczas proboszcz św. Floriana w Krakowie. O innych 3 kościołach wspominają źródła omówione względnie wydane w dalszym ciągu tej pracy.

wówczas niewątpliwie nie istniały, a wśród polskich zaznaczono równocześnie istnienie biskupstwa kruszwickiego i wrocławskiego⁴. Mielibyśmy więc do czynienia — badając treść tej bulli — z całym szeregiem błędów czy niedokładności, co przy niepodejrzanej dotąd autentyczności bulli byłoby trudne do wytłumaczenia. Pomyśleć także nie można, aby arcybiskup magdeburski Norbert dążąc do zwierzchnictwa nad Kościołem polskim i pomorskim sam był tak źle o stosunkach organizacji kościelnej w Polsce i na Pomorzu poinformowany, że swoją prośbę, a raczej skargę przepełnił błędami. Tego rodzaju wnioski musimy wykluczyć z góry jako zgoła niemetodyczne i to tym bardziej, że treść bulli da się w inny sposób zupełnie dobrze wytłumaczyć. Zdać sobie musimy bowiem przede wszystkim sprawę z tego, że arcybiskup Norbert nie mógł już wówczas myśleć na serio o zniesieniu metropolii gnieźnieńskiej i o włączeniu całej tej prowincji do metropolii magdeburskiej, bo cel taki dopiero chyba przez zupełny podbój Polski przez Niemcy mógł być osiągnięty, co wówczas nie było możliwe do przeprowadzenia; więc jego wystąpienie głównie do czego innego zmierzać musiało. Drogę zaś do rozwiązania tego pytania można z łatwością odnaleźć, jeżeli się będzie oceniało ówczesny krok arcybiskupa Norberta nie tyle w znaczeniu kroku sądowego, czym on się na pierwszy rzut oka wydaje, ile pod kątem widzenia posunięcia dyplomatycznego na tle pewnych powikłań pomiędzy Polską a Niemcami, które i na sprawy kościelne obu tych państw oddziaływały. Tłem tym zaś była sprawa pomorska, jako dążenie do morza niesłychanie dla Polski doniosła, która wypełnia czasy panowania Bolesława Krzywoustego i każe się nieraz łączyć Polsce z Danią przeciw cesarstwu niemieckiemu. Jeden zaś z epizodów tej sprawy, zaszczepienie chrześcijaństwa na Pomorzu, oobił się też na losach biskupstwa kruszwickiego.

⁴ Cały ów ustęp brzmi: „Quorum videlicet episcopatum nomina hec sunt: Inter Albiam et Oderam, Stetin et Lubus, ultra Oderam vero Pomerana, Poznan, Gnezen, Craco, Wartzlav, Cruciwiz, Masovia et Lodilaensis.”

Kiedy Bolesław Krzywousty zhołdował Pomorze w 1119—1121 r., pomieścił wśród warunków pokojowych przyjęcie chrześcijaństwa przez lud pomorski⁵, a zapewne też żywił nadzieję, że się te ziemie da włączyć do organizacji Kościoła polskiego. Wiadomo jednak, jakie losy przechodziła sprawa misyjna na Pomorzu. Była ona niewątpliwie z inicjatywy polskiej poruszona w Rzymie, może także w czasie soboru laterańskiego w 1123 r., ale tam starły się z sobą obie dyplomacje w sprawie tej głównie zainteresowane: polska i niemiecka. Upoważnienia do misji dla episkopatu polskiego nie dało się uzyskać, może by ona zresztą z tej strony prowadzona — wobec niedawnych zaciętych walk — mogła budzić nieufność; więc po nieudanej próbie misyjnej Hiszpana biskupa Bernarda⁶ padł wybór na kompromisowego kandydata⁷, wprawdzie biskupa niemieckiego, lecz politycznie nie zaangażowanego, a przy tym z dworem polskim pozostającego z dawną w bliskich stosunkach, Ottona z Bambergu. Był to też do pewnego stopnia sukces polityki polskiej, który polskich planów organizacji kościelnej na Pomorzu nie przekreślał. Wprawdzie Otto bezpośrednio przed pierwszą swą wyprawą na Pomorze musiał na zjeździe w Bambergu w maju 1124 omawiać z cesarzem i dostojnikami państwa ze stanowiska niemieckiego polityczną stronę tej wyprawy, ale wobec niepewności przedsięwzięcia nie został zapewne niczym stanowczo związany i obrał drogę na Polskę, z której pomocą wybrał się na Pomorze. Nietajne jednak było w Polsce, że Niemcy kościelnemu opanowaniu Pomorza przez metropolię gnieźnieńską stanowczo się sprzeciwiali, dlatego postanowiono szukać poparcia w Rzymie. Wynikiem tej akcji była legacja kardynała Idziego, która właśnie na 1124 czy 1125 r. przypadła. Pono Otto bawiąc na Pomorzu powziął zamiar utworzenia osobnego

⁵ Herbord II c. 5, *Mon. Pol. Hist.* II s. 76.

⁶ Ebbo II c. 1, *ibid.* s. 34.

⁷ *Encyklopedia Polska* T. V, *Historia polityczna Polski*, Z a k r z e w s k i St., *Okres do schyłku XII w.*, s. 91, zob. także H a u c k, *Kirchengeschichte Deutschlands*, IV, s. 568 i nast.

biskupstwa w Wolinie⁸, takie może nawet zyskał instrukcje na zjeździe w Bambergu; do tego jednak wówczas nie przyszło, gdyż w Polsce starano się z pomocą legata nadać inne tej sprawie rozwiązanie. Z bulli protekcyjnej dla biskupstwa włocławskiego w 1148 r. wydanej dowiadujemy się, że właśnie legat Idzi wraz z księciem Bolesławem urządził nowe biskupstwo włocławskie i jego granice określił⁹, a tak samo do jego legacji należy odnieść założenie i określenie biskupstwa lubuskiego, wymienionego również w bulli z 1133 r. Jeżeli zwrócimy uwagę na to, że siedziba jednego z tych nowych biskupstw leżała nad Wisłą, a drugiego nad Odrą, a więc przy najlepszych i najwygodniejszych drogach komunikacyjnych na Pomorze, to mimowolnie musi się nasuwać wniosek, że oba te biskupstwa w tym właśnie celu zostały utworzone, aby ich diecezje objęły ziemie pomorskie. Co do biskupstwa lubuskiego wydaje się to tym pewniejsze, że mała ta diecezja nie miałaby inaczej dostatecznej racji swego powstania. Wtedy to zapewne została zwinęta diecezja kruszwicka, gdyż Kruszwica dalej od Wisły położona nie nadawała się na siedzibę biskupstwa, któremu szersze zakreślono cele¹⁰.

Wobec tych planów, chociaż Otto wracając z Pomorza znowu odwiedził dwór polski, nie poparto tu jego zamiaru utworzenia osobnego biskupstwa pomorskiego. Ale owa polska polityka kościelna musiała natrafić w Niemczech na silną opozycję, zwłaszcza ze strony arcybiskupa magdeburgskiego, który nie szczędził starań, aby zamysły polskie pokrzyżować. Mu-

⁸ Ebbo, II, c. 15 i Mnich Prieflingeński, II c. 19, *ibid*, s. 47 i 138.

⁹ *Cod. dipl. Poloniae*, II nr 1.

¹⁰ Jako powód zniesienia tego biskupstwa można by też poczytywać zniszczenie Kruszwy w toku walk ze Zbigniewem (Kronika Galla, II c. 5, *Mon. Pol. Hist.* I s. 432), lecz powód ten sam przez się nie wydaje się wystarczającym, bo katedra pomimo tego pozostała nienaruszona, kiedy jej portale w początku wieku XII kolumnami zdobiono (Ł u s z c z k i e w i c z, *Granitowe kościoły*, I c., s. 56), a nadto miasto to jako gród kasztelański rychło z upadku się podniosło. Dopiero przeniesienie siedziby biskupiej do Włocławka musiało niekorzystnie na rozwój Kruszwy oddziaływać.

siano nad tym szeroko rozprawiać w kołach rządowych niemieckich i dlatego Otto, kiedy się po raz drugi w 1128 r. po porozumieniu z papieżem i cesarzem na Pomorze wyprawiał, obrał drogę na Magdeburg. Jakże zaś w Niemczech postanowiono przedsięwziąć środki, aby niebezpieczeństwo polskie od Pomorza uchylić, objaśnia właśnie bulla z 1133 r. Polityka niemiecka dążyła bowiem widocznie do tego, aby tak biskupstwu lubuskiemu jak i wrocławskiemu zamknąć drogę do rozszerzenia się na Pomorze, i dlatego pracowano tam nad tym, a może nawet na jakimś zjeździe państwowym, co wobec brzmienia bulli z 1133 r. jest bardzo prawdopodobne, uchwalono, aby na Pomorzu utworzyć niezawisłe od Polski nie jedno, ale dwa biskupstwa: szczecińskie przeciw lubuskiemu i pomorskie nawet bez oznaczenia siedziby przeciw wrocławskiemu, obsadzić je następnie Niemcami i wciągnąć w obręb organizacji Kościoła niemieckiego. Arcybiskup Norbert podjął w tym kierunku w Rzymie dalsze zabiegi, które w 1133 r. poparł wobec Polski groźbą zajęcia pod swe zwierzchnictwo całego Kościoła polskiego. Takie też tylko znaczenie posiadała owa bulla z 1133 r., a wypadki poprzedzające tę datę nie pozostają z tym w sprzeczności. Otto pod naciskiem niemieckim dążył również do utworzenia osobnego biskupstwa pomorskiego, w Polsce zaś długo temu się opierano, ostatecznie jednak polityka polska częściowo ustąpić musiała.¹¹ Kiedy wreszcie w 1140 r. został zamianowany pierwszy biskup pomorski za zgodą Polski, Stolica apostolska nie poddała go żadnej metro-

¹¹ Jakże było w tej sprawie stanowisko ówczesnego księcia pomorskiego Warcisława, niewiadomo, domyślać się jednak należy, że on również wolał, aby dla Pomorza osobne biskupstwo było utworzone, ale w ten sposób, aby ani do Kościoła polskiego, ani do niemieckiego nie należało, i ten plan rzeczywiście ostatecznie się utrzymał. Że zaś na tle kościelnej polityki polskiej groziły poważniejsze zawikłania pomiędzy Polską a Pomorzem, świadczyć może fakt opowiedziany przez jednego z żywociarzy Ottona bamberskiego, że w 1127 r. Bolesław Krzywousty nosił się z zamiarem rozpoczęcia nowej wojny z Pomorzem. Za pośrednictwem Ottona do walki nie przyszło, ale książę pomorski złożył wielką sumę pieniędzy dla kanoników katedry gnieźnieńskiej (Ebbo III, c. 13, *Mon. Pol. Hist.* II, 64).

polii, lecz granice tej nowej diecezji pomorskiej nie objęły Pomorza Gdańskiego, bo ono do diecezji włocławskiej wcielone zostało. Wskutek takiego rozwiązania sprawy pomorskiej biskupstwo lubuskie pozostało tworem karłowatym, któremu później starano się wskazać inne widoki w kierunku Rusi, natomiast ziściły się plany polskie związane z utworzeniem biskupstwa włocławskiego, a za cenę włączenia Gdańska i Pomorza Gdańskiego¹² w organizację Kościoła polskiego przestała Kruszwica być stolicą biskupstwa. Bulla z 1133 r. objaśnić także może poniekąd zagadnienie prawne, czy zniesienie biskupstwa kruszwickiego było następstwem aktu translacji, tj. przeniesienia stolicy do Włocławka, czy też przeprowadzono w tym wypadku połączenie (unio) dawnego biskupstwa kruszwickiego z nowo utworzoną diecezją włocławską. Brzmienie owej bulli przemawiałoby raczej za tą drugą ewentualnością, gdyż w niej oba te biskupstwa odrębnie jako istniejące wymieniono, popierać by mogło też takie ujęcie sprawy wyrażenie się biskupa włocławskiego Michała w 1233 r. o obu kościołach, kruszwickim i włocławskim, jak gdyby o bliźniaczych (*germanas ecclesias*)¹³. Na równi też traktują w wieku XIII oba te kościoły książęta kujawscy w przywilejach im nadawanych¹⁴, co nawet znalazło pewien wyraz w bulli papieskiej z 1328 r.¹⁵ zatwierdzającej jeden z tych przywilejów. Z rachunków kolektorów papieskich z 1326 r. można by nawet

¹² Była to tzw. Pomerania superior w przeciwstawieniu do Pomorza Zachodniego Pomerania inferior. D u d a, *Rozwój terytorialny Pomorza polskiego*, Kraków 1909, s. 86. Kiedy zaś archidiecezja gnieźnieńska i diecezja poznańska nabyły skrawki południowe Pomorza, trudno ocenić, wątpię jednak, aby to już za czasów legacji Idziego nastąpiło.

¹³ U l a n o w s k i, *Dokumenty kujawskie i mazowieckie*, Arch. kom. hist. IV, 177, nr 7.

¹⁴ Zob. przywilej ks. Kazimierza z 1250 r., U l a n o w s k i, l. c., s. 184, nr 13 i przywilej księcia Ziemomysła z 1268 r., *Cod. dipl. Pol.* II nr 94 i *Kod. Wielkop.* nr 608.

¹⁵ T h e i n e r, *Monum. Pol. et Lit.* I, nr 404, „omnibusque canonicis vestrarum ecclesiarum”

snuć pewne wnioski na temat pierwotnej rozciągłości biskupstwa kruszwickiego, gdyż jeszcze wówczas archidiaconat kruszwicki był znacznie większy od archidiaconatu włocławskiego i obejmował aż dwa obszerne dziekanaty inowrocławski i radziejowski, do którego należały parafie późniejszych dziekanatów radziejowskiego i lubotyńskiego, należących do archidiaconatu włocławskiego¹⁶. Pierwotnie więc może terytorium, które nową włocławską diecezję tworzyło, objęło za granicami dawnego biskupstwa kruszwickiego jakieś tylko niewielkie nowe obszary. Określenie kościoła w Kruszwicy jako kolegiaty nie pojawia się, o ile stwierdzić mogłem, w wieku XIII, dopiero akty biskupów włocławskich od początku wieku XV stale ów kościół kolegiatą nazywają¹⁷. Można by więc stąd także wnieść, że jeszcze w XII i XIII wieku kościół ów jako katedralny poczytywano, że więc nastąpiło nie przeniesienie katedry, lecz połączenie dwóch katedr. Być może jednak, że owa różnica prawna pomiędzy obu tymi aktami rychło się zatarła, skoro późniejsza tradycja w Kruszwicy tylko o przeniesieniu katedry wspomina¹⁸, jeżelibyśmy zaś poszli za tą tradycją i przyjęli nie połączenie dwóch biskupstw, ale przeniesienie katedry, to musielibyśmy zarazem stwierdzić, że było to przeniesienie szczególnego rodzaju, skoro kapituła kruszwicka zachowała jeszcze w wieku XIII prawa kapituły katedralnej.

¹⁶ *Monumenta Poloniae Vaticana* I s. 274—277.

¹⁷ *Statuta synodalia dioecesis Vladislaviensis et Pomeraniae* ed. Z. Chodyski, Varsoviae 1890, s. XXIX i XXX i 9. Cf. *Cod. epist. saec. XV*. T. 2 nr 140.

¹⁸ W rękopisie obejmującym najdawniejsze akta posiedzeń kapituły kruszwickiej znajdujemy uchwałę kapituły generalnej z 1529 r., fol. 23 tej treści: „Item prefati domini prelati et canonici decreverunt ipsum dominum episcopum Vladislaviensem petendum pro relevamine ad fabricam ipsius ecclesie Crusphiciensis attento et considerato, quia cathedra de ecclesia Crusphiciensis in ecclesiam Vladislaviensem est translata, prout etiam prefati domini oratores (biskupa) idem expresse- runt.” Później z tego rodzaju zapatrywaniem nieraz się spotykamy w pismach biskupów włocławskich.

§ 2. Kapituła

Najdawniejsza wzmianka o kapitule kruszwickiej mieści się w dokumencie księcia mazowieckiego Leszka z 1185 r.¹⁹, sądząc bowiem, że zwrot w tym piśmie użyty „salvo concambio Crusviciensis monasterii beati Petri“ do tej właśnie kapituły się odnosi. O istnieniu w Kruszwicy w ogóle jakiegoś klasztoru pod wezwaniem św. Piotra, przywiązanego właśnie do katedry, nie ma w źródłach ówczesnych żadnej wzmianki, gdy zaś tak w XI jak i w XII wieku kościoły katedralne ze względu na skupiony przy nich katedralny kler żyjący według pewnej reguły i tworzący kapitułę nazywano często coenobium lub monasterium²⁰, przeto poczytujemy owo określenie dokumentu powyższego jako oznaczenie ówczesnej kapituły kruszwickiej. Użycie zaś tego zwrotu każe się zarazem domyślać, że powstanie tej kapituły sięga zapewne w wiek XI, kiedy było praktykowane wspólne życie kleru katedralnego wedle przyjętej reguły we wspólnym domu, claustrum lub monasterium. Jaka to była reguła, którą w Kruszwicy przyjęto, nie wiemy, ale samo urządzenie kapituły, jak ono się w źródłach XIII wieku przedstawia, jest podobne do urzędzeń innych kapituł katedralnych polskich, najbardziej zaś zbliżone pod względem liczebnego składu do kapituły płockiej²¹, bo może obie te

¹⁹ *Cod. dipl. Pol.* II nr 2. Kanonika kruszwickiego notuje także dokument wprawdzie nieautentyczny, lecz na źródłach wieku XII oparty, *Kod. Wielkop.* nr 33.

²⁰ Tiethmar w swej kronice, VI, 65 (43) nazywa biskupa poznańskiego Ungera „Poznaniensis coenobii pastor“ ((wyd. Jedlicki s. 407)), podobnie czytamy w *Miracula S. Adalberti* „in monasterio Gnesnensi“ na oznaczenie kościoła katedralnego (*MPH.* IV, s. 237), a nawet jeszcze w 1202 r. biskup wrocławski Cyprian mówi o swym kościele „in monasterio S. Johannis“ (*G r ü n h a g e n, Regesten* nr 77).

²¹ Są jednak pewne różnice co do prałatur, gdyż skład płockiej kapituły w początku wieku XIII nie wymienia kustosza, co jednak może być czysto przypadkowe, zob. *U l a n o w s k i, Dokumenty*, I. c., s. 151, nr 2. W kapitule kruszwickiej natomiast brak było wówczas kantora. Później obie kapituły co do ilości prałatur się zrównały. Co do kolejności prałatur jeden z wcześniejszych dokumentów wymienia

kapituły równocześnie zorganizowane zostały. Kapituła kruszwicka obejmowała zrazu 5 prałatur: proboszcza, dziekana, archidiakona, scholastyka i kustosza, godność kantora została zaś utworzona w 1235 r. za przyczynieniem się księcia kujawskiego Kazimierza, który jednak zrzekł się prawa patronatu²². Natomiast istniał patronat książęcy w odniesieniu do godności proboszcza²³, a godność archidiakona była obsadzana wybo-rem kapituły na prezentę biskupa²⁴. Biskup Ogerius w począt-ku XIII w. połączył jednak archidiakoniat kruszwicki z włocławskim, lecz już drugi jego zastępca, Michał, zniósł to zarządzenie w 1233 r.²⁵. Znacznie później przybyła siódma godność, kanclerza, czasu jej utworzenia jednak nie mogę

w kapitule kruszwickiej scholastyka przed archidiakonem, lecz prawdopodobnie zaszła tu pomyłka, gdyż później kolejność jest odwrotna, a na posiedzeniach kapituł generalnych w nieobecności proboszcza i dziekana przewodniczy archidiakon, chociaż scholastyk jest obecny. Może zresztą przez jakiś niedługi czas, wskutek chwilowego zniesienia archidiakonatu kruszwickiego, scholastyk zajął miejsce trzecie, z którego jednak później ustąpił.

²² *Cod. dipl. Pol.* II nr 439. W wieku XIII Kruszwica widocznie coraz bardziej się rozwijała, świadczy zaś o tym i ten fakt, że książęta kujawscy osadzając na prawie niemieckim włości, jak np. w 1303 r. Skotniki, postanawiają: „Volumus eciam si ex imperitia villanorum ibidem invenire scabini sententias non valerent, quod ius et consuetudo in Kruszwyca requiratur”. *Cod. dipl. Pol.* I nr 96.

²³ Przeszedł on następnie na królów, natomiast ks. Kazimierz zrzekł się w 1250 r. prawa patronatu w odniesieniu do godności proboszcza we Włocławku, *Cod. dipl. Pol.*, II nr 45.

²⁴ Zob. także *Gazeta kościelna* z 1843 r. nr 44 s. 345—349: *Historyczna wiadomość o katedrze czyli kolegiacie w Kruszwicy*. Wspomniano tam również, że w 1428 r. przeniesiono kolegiatę kruszwicką do Nieszawy, co jednak tylko kilka lat trwało.

²⁵ U l a n o w s k i, *Dokum.*, l. c., s. 177, nr 7. Z wymienionych tu godności występują po raz pierwszy w dokumentach: proboszcz 1235, *Kod. Wielkop.* nr 76, dziekan i scholastyk 1233, *Cod. dipl. Pol.* II nr 14, kustosz 1215, *Kod. Wielkop.* nr 84 i U l a n o w s k i l. c. s. 117 nr 2, archidiakon 1242, *Cod. dipl. Pol.* nr 33, a kantor 1257, U l a n o w s k i l. c., s. 191, nr 17. Zob. także ks. F i j a ł e k, *Ustalenie chronologii biskupów włocławskich*, Kraków 1894, s. 78.

oznaczyć²⁶. Kanoników było, zdaje się podobnie jak w Płocku 15²⁷, akta z wieku XVI wykazują już nawet 17 prebend²⁸.

Szczególne jednak stanowisko wobec biskupa włocławskiego zajmowała kapituła kruszwicka w wieku XIII, zachowała bowiem prawa kapituły katedralnej²⁹, tak że biskup w sprawach alienacji majątkowych odnosi się o zgodę do obu kapituł, które w tych sprawach posiadają widocznie głos równorzędny. Już w 1215 r. sędziowie delegowani przez synod prowincjonalny w Wolborzu rozstrzygają sprawę majątkową w diecezji za zgodą (cum consensu) członków obu kapituł, których pieczęć do dokumentu została przywieszona³⁰, a tak samo później w 1251 r. biskup włocławski Michał stwierdza nadanie dzieścin dla klasztoru cystersów w Byszewie pieczęcią kapituły włocławskiej i kruszwickiej³¹. Jeszcze biskup Wolimir w 1263 r. zachowuje formalnie to stanowisko kapituły kruszwickiej wymieniając w dokumencie kanoników obu kapituł³², jednak dokument ten wskazuje drogę, jaką obrano, aby dawne sta-

²⁶ Na kapitułach generalnych wieku XVI pojawia się kanclerz po raz pierwszy w 1528 r. *Acta cap. Crusv.* I fol. 21. W kapitule gnieźnieńskiej dodano godność kanclerza w 1354 r. Zob. Zachorowski, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912, s. 86.

²⁷ W rachunkach kolektorów papieskich z 1326 r. wymieniono raz 13, raz 14 prebend kanoników. *Mon. Pol. Vatic.* I, s. 254 i 273 i nast.

²⁸ Zob. np. wizytę z 1577 r. lub 1578, *Monumenta historica dioeceseos Vladislaviensis* XI, s. 49—51, XVI, s. 35—38, i XVII, s. 103—104. Kiedy zostało bliżej określone kolegium wikariuszy, niewiadomo, a ich ilość ciąglem ulegała zmianom. Kiedy na kapitule generalnej z 1529 r. podniesiono liczbę wikariuszów z 9 na 12 (*Acta cap. Crusv.* I fol. 24), liczba ta później w XVI w. zmalała nawet do jednego, a utrzymanie przynajmniej 4 lub 6 było ciągłą troską biskupów wizytujących kapitułę kruszwicką. Skład samej kapituły uległ dopiero zmianie za biskupa Gniewosza.

²⁹ Zwrócił na to uwagę Trzeciński w swym artykule: *Czy istniało biskupstwo kruszwickie*, *Przegląd kościelny* II 1902, s. 350 i n.

³⁰ Ulanowski, *Dokumenty* l. c., s. 117, nr 2. Wizerunek pieczęci kapituły kruszwickiej podaje Piekosiński, *Pieczęci polskie wieków średnich*, Sprawozd. kom. hist. sztuki, VI, fig. 30.

³¹ *Cod. dipl. Pol.* I nr 38.

³² *Kod. Wielkop.* nr 604.

nowisko kapituły kruszwickiej uchylić. Droga to była bardzo prosta, a polegała na tym, że się członków kapituły włocławskiej mianowało także członkami kapituły kruszwickiej i na odwrót, tak że skład obu kapituł z małymi wyjątkami był co do osób niemal taki sam. Postępowania tego i później nie zmieniono, jak świadczą rachunki kolektorów papieskich z 1326 r.³³, nawet wtedy, kiedy kapituła kruszwicka już swój dawny charakter kapituły katedralnej utraciła.

Generalne posiedzenia kapituły kruszwickiej, aż do statutów z 1670 r., odbywały się w wigilię święta apostołów Piotra i Pawła, czasem w samo święto. Innych posiedzeń prawie nie odbywano, tym bardziej, że członkowie kapituły kruszwickiej posiadając kanonie lub prałatury przy innych katedralnych czy kolegialnych kapitułach, przy których rezydowali, nie mieli ochoty częściej do Kruszwicy przyjeżdżać, gdyż były trudne warunki pomieszczenia i utrzymania³⁴. W wieku XVI odbywają się zwykle tylko raz do roku wspomniane kapituły generalne, wyjątkowo w 1545 r. odbyto kapitułę w dniu Vincula s. Petri, którą następnie kontynuowano na św. Franciszka³⁵. Dopiero w latach 1597 — 1600, kiedy biskup Hieronim Rozdrażewski starał się działalność tej kapituły ożywić, pojawiają się także posiedzenia pro festo s. Michaelis i pro festo Dedicationis Ecclesiae, tj. in dominica secunda Paschae³⁶. Przewodniczył kapitule proboszcz wzgl. najstarszy godnością prałat, który był obecny. Nad wikariuszami wedle starodawnego obyczaju miał nadzór dziekan kapituły i on ich mianował, jeżeli kanonicy zaniedbali ustanowienia dla siebie

³³ *Mon. Pol. Vatic.* I s. 254 i nast.

³⁴ W 1501 r. nawiedził Kruszwicę wielki pożar, który wpłynął na coraz większe podupadanie miasta, czemu starały się zaradzić przywileje królewskie. Zob. Przywileje Jana Olbrachta z 1501 r. *Cod. dipl. Pol.* II nr 634.

³⁵ *Acta cap. Crusv.* I, f. 57 i 60.

³⁶ *Ibid.* f. 182 i 183, 196 i 197. W 1607 r. z powodu zarazy odbyto kapitułę we wsi Chełmcze, *ib.* f. 209.

wikariuszy³⁷. Z powodu stałej nieobecności członków kapituły, poza chwilą posiedzeń generalnych, obierano jednego z wikariuszy wicedziekanem, powierzano mu również obowiązki kuratora³⁸. Dla zarządu spraw majątkowych wybierała kapituła prokuratorów, którzy mieli kapitule zdawać rachunki. Tak jak i w innych kapitułach, spisywano również w Kruszwicy protokoły posiedzeń, obejmujące uchwały kapituły, jakie na posiedzeniach zapadały. Wskutek zniszczenia w czasie najazdu szwedzkiego w 1655 i 1656 r. przepadły niestety dawniejsze akty kapitulne, a przypadkowo tylko ocalał tom jeden, obejmujący czas od 1516 do 1614 r. o bardzo zajmującej dla dziejów kapituły treści. Mieszczą się w nim także wzmianki o „antiqua metrica“ tj. o starszym jeszcze protokole³⁹, a nawet przytoczono jedną dawniejszą uchwałę z 1489 r. O ile wnosić można, ten starszy zaginiony tom akt kapitulnych rozpoczynał się gdzieś w drugiej połowie XV wieku.

³⁷ Na posiedzeniu kapituły generalnej w 1528 r. uchwalono: „Item prefati domini attendentes, quod domini canonici ad vicarias vacantes idoneas personas presentare negligunt, statuerunt et ordinaverunt, quod si aliquis dominorum canonicorum infra fatalia iuris ad vicariam vacantem idoneam personam presentare neglexerit, extunc lapsis fatalibus dominus decanus pro tempore existens idoneam personam presentabit et instituat, prout ad officium suum pertinet.” *Acta cap. Crusv.* I. f. 20.

³⁸ „Item prefati domini Jacobum Sochawski vicarium Cruszwicensem in vicedecanum et custodem ecclesiae Cruszwiciensis elegerunt et deputaverunt, cui commiserunt racione officii regimen ecclesie, quod diligenter attenderet (officium) divinum in cantu divinorum et quod non essent disordinaciones in canto divino.” *Ibid.* f. 9, 1519 r. Czasem ustanowiano osobnego wicedziekana i osobnego wicekustosza. *Ibid.* Zresztą urzędzenia kapituły kruszwickiej w odniesieniu do wikariuszów wykazują wielkie podobieństwo z urządzeniami włocławskimi, określonymi w statutach wikariuszów z 1470 r. Zob. Chodyski St., *Wikariusze katedry włocławskiej*, Włocławek 1912, s. 207 i nast.

³⁹ Fol. 13 na posiedzeniu 1522 r.: „Item decreverunt domini cassare actum monicionis contra dominos de Opporow prout continetur in metrica antiqua sub folio 38 occasione quindecim et duodecim florenorum, quoniam constare non liquide [!] de debito”.

§ 3. Statuty kapitulne

Podczas gdy kapituła włocławska posiada bogaty zbiór statutów kapitulnych, skrzętnie przez ks. prałata Stanisława Chodyńskiego zebranych, a przez ks. prof. Fijałka znakomicie wydanych, o istnieniu statutów kapituły kruszwickiej nic nie było wiadomo. Odnalazł je jednak dawny kierownik archiwum archidiecezjalnego w Poznaniu ks. Edmund Majkowski w archiwum kolegiaty kruszwickiej i oddał mi je do opracowania.

Podobnie jak kapituła włocławska ma obok szeregu różnych statutów luźnych na posiedzeniach kapituł uchwalanych dwa zwody tychże, jeden z 1500 r. z czasów biskupa Czesława z Kurozwęk, a drugi z 1599 r. w redakcji biskupa Hieronima Rozdrażewskiego, tak samo kolegiata kruszwicka posiada i luźne statuty i dwa analogiczne zbiory, ale odmiennej daty. Pierwszy pochodzi z 1516 r., drugi jest znacznie późniejszy, bo dopiero w 1670 r. został ułożony. Omówimy je przeto kolejno.

A. Zwód z 1516 r. Mieści się on na pierwszych czterech kartach wyżej wspomnianego tomu I akt kapitulnych z lat 1516—1614. Tom ten pod sygnaturą Acta capituli I, jest to spory rękopis średniego folio obejmujący kart 243, w oprawie z drugiej połowy XVII wieku. Na początku, na pierwszej karcie znajduje się taki napis: „Ad perpetuam rei memoriam. Liber Ecclesiae quondam cathedralis nunc dictae collegiatae Crusviciensis conscriptus ab Anno Domini Millesimo quingentesimo decimo sexto in praesentia Illmi ac Rndsmi Matthiae Drzewicij Episcopi Vladislaviensis et Pomeraniae usque ad annum Dni Millesimum Sexcentesimo Decimum Quartum. Appositum est huius libri alphabeto ordine Regestrum Opera Illustris Pauli Przeradzky canonici Crusviciensis Praepositi Gembiensis. Utinam foeliciter Anno Dni Millesimo Sexcentesimo sexagesimo octavo“, po czym następuje 3 kart nie zapisanych i nie liczbowanych. Staranności owego kanonika zawdzięcza zapewne ów rękopis oprawę i dzisiejszy swój wygląd. Po

owych czterech pierwszych kartach dopiero zaczyna się właściwy dawny rękopis. Przechowywano go przez jakiś czas gdzieś w miejscu wilgotnym, gdyż pierwszych 11 kart są u dołu bardzo zetlałe, a największą szkodę z tego powodu poniosło zwłaszcza pierwszych 4 kart, tak że część tekstu zupełnie zniszczona została. A właśnie na tych kartach spisano ów pierwszy zwód statutów kapituły. Od karty 5 współczesnego liczbowania rozpoczynają się protokoły posiedzeń kapituły i sięgają do karty 221 zakończonej podpisem ówczesnego kanclerza kapituły⁴⁰. Dalszych kart 5 (do 225 pag. ołówkiem), tudzież karta 224 (dawnej paginacji ołówkiem 232) obejmują różne zapiski i rachunki kapituły bez porządku z lat 1606, 1605, 1618, zaś na kartach 226—231 (dzisiejszej paginacji ołówkiem powinno być jednak 227—232, gdyż przy paginacji jedną kartę wypuszczono) mieści się właśnie ów zapowiedziany na wstępie indeks rzeczowy z własnoręczną notatką kanonika penitencjariusza Przeradzkiego, że sporządził ów indeks w 1671 r. Na końcu rękopisu wprawiono jeszcze dwa dokumenty. Jeden f. 233 (234) w odpisie pochodzi od króla Stefana Batorego z daty sejmu warszawskiego 26 października 1582 i dotyczy wspomnianych już wyżej starych kościółków na zamku kruszwickim, których prebendy Stanisław Karnkowski, wówczas biskup włocławski, postarał się za zezwoleniem króla włączyć do kapituły włocławskiej. Jako powód tej prośby podano, że biskup przedstawił królowi: „retulit nobis, ad arcem nostram Crusvicensem fundata et erecta fuisse duo sacella sive oratoria, alterum ante portam ipsius arcis in antemurali, tituli S. Vincentii, alterum vero ex altera parte lacus Goplo ad praedium ipsius arcis tituli SS. Gottardi et Helenae, in quibus fundatae et erectae fuerunt binae prebendae ad sacrificandum in eisdem. Quarum quidem praebendarum unam [!] est fundi Dziezwa villae in districtu Junivladislaviensi, altera fundi dimidiae villae Starczewo in districtu Crusvicensi, tertia

⁴⁰ W środku rękopisu, zapewne przy oprawie, pomyłono kolejność kart wstawiając pomiędzy fol. 179 i 180 f. 190 — 194, po czym dopiero następują f. 180—189, a dalej f. 195 i następne.

fundi villae Wierzbie in districtu Radzieioviensi, quarta fundi villae Timin in districtu Przedecensi, quae nunc est deserta, ad quam etiam pertinet decima ex certis agris oppidanorum nostrorum Radzieioviensium. Cum autem praedictorum oratoriorum vix iam loca, in quibus collocata fuerant, demonstrantur, ipsa vero sive hominum incuria sive temporis iniuria, sive aliquibus casibus fortuitis penitus sint sublata ac deleta; ipsasque praebendas, quae in eis fuerant fundatae, adeo iam obsoluisse, ut vix iam tituli earum extant, usum autem et officium, cuius causa ab initio fuerant institutae, nullum omnino ab earum possessoribus praestari“. Drugi wreszcie dokument obejmujący dwa akty również w odpisie jest wcześniejszej daty i pochodzi z czasów biskupa Mikołaja Dzierzgowskiego z 1545 r., a dotyczy dziesięciny wsi Chełmce.

Statuty kapitulne zamieszczone na początku rękopisu łączą się o tyle organicznie z jego treścią, że urządzały stosunki prawne w obrębie kapituły i miały być normą dla powziętych na posiedzeniach uchwał. Zdaje się jednak, że je dopiero później do księgi dołączono, kiedy już rozpoczęto wpisywać dalsze protokoły obrad kapitulnych po 1516 r., pismo ich bowiem jest odmienne od rąk pisarzy spisujących te uchwały, a nawet wydaje się późniejsze od pisma szeregu protokółów początkowych. Co więcej, same te statuty są stanowczo późniejsze aniżeli protokół pierwszego posiedzenia z 28 czerwca 1516 r. Daty dokładnej sporządzenia zbioru statutów i jego wydania niestety nie znamy, gdyż ta część karty rękopisu, na której owa data się znajdowała jest zniszczona, u góry tylko przed wstępem do zbioru, obejmującym ogłoszenie tych statutów przez biskupa Macieja Drzewickiego, zaznaczono: „Indictione quarta pontificatus Leonis papae anno quarto“, przy czym ostatnich 5 słów, które zupełnie wyblakły, ustaliła jakaś ręka XVII wieku czarnym atramentem. Ta data przypada jednak w każdym razie na rok 1516, ale zachodzi wątpliwość, czy data dzienna wyprzedzała 28 czerwca, czy dopiero po nim następowała. Pierwsza ewentualność wydaje się jednak wykluczona z tego powodu, że na posiedzeniu kapituły z 28 czerwca zapadły pewne uchwały, które weszły w skład

zbioru, widocznie więc zbiór przedtem nie został ogłoszony. Co do bliższego jeszcze określenia daty dziennej dwie nasuwałyby się możliwości, ogłoszenie to bowiem mogło nastąpić albo 29 czerwca, gdyż wówczas z powodu obecności biskupa w Kruszwicy, który w samo święto Piotra i Pawła zapewne miał celebrować, odbyła się kapituła 28 czerwca, tak że w uroczystość tych apostołów mogła nastąpić sankcja zbioru, albo może przy sposobności synodu diecezjalnego, jaki się odbył 21 września 1516 we Włocławku, ewentualnie 29 tegoż miesiąca na św. Michała, do którego w Kruszwicy szczególne miano nabożeństwo, skoro w końcu XVI w., kiedy starano się pomnożyć ilość kapituł generalnych, wyznaczono na ten dzień również posiedzenie kapituły. Nie posiadając innych wskazówek na tych domysłach poprzestać musimy, w każdym jednak razie datę roczną r. 1516 należy przyjąć jako pewną⁴¹.

O tym, w jaki sposób zbiór przyszedł do skutku, również nie wiemy, pismo zaś wstępne biskupa Drzewickiego podaje tylko, że jego poprzednicy dotując kolegiatę różnymi dochodami wydali dla niej pewne statuty, które jednak z czasem wyszły z użycia. Dlatego biskup biorąc przykład z katedry włocławskiej ogłasza statuty obecne za zgodą kapituły. Zgoda ta zapewne poza posiedzeniami kapituły generalnej została wyrażona, gdyż w żadnym z protokółów nie ma o niej wzmianki. O tym, czy do zbioru weszły jakieś dawniejsze statuty przez samą kapitułę uchwalone, wstęp ów również nie wspomina, tyle tylko pewne, że pomieszczono w nim dopiero statuty z 1516 r., które może właśnie dlatego naprzód na kapitule generalnej zostały uchwalone.

Biskup powołuje się w owym wstępie także na przykład kapituły włocławskiej, która już od 1500 r. zwód swoich statutów posiadała, lecz do ułożenia statutów kruszwickich nie były włocławskie statuty wzorem, którego by się niewolniczo

⁴¹ Stwierdza ją również uchwała kapituły generalnej z 1598 r. (ib. f. 186) nakazująca wykonanie postanowień, jakie obejmowała „*constitutio olim contra absentes in a. d. 1516 sub R. D. Mathia Drzewicki epo. Wlad. sancita*”.

trzymano. Trzy zaledwie postanowienia, a mianowicie 15, 17 i 45 odpowiadają c. 19 ustęp drugi, 24 i 45 statutów włocławskich, reszta zawiera nieco podobne, lecz zmienione przepisy, albo nawet takie, dla których trudno znaleźć analogię w zwodzie włocławskim (c. 4, 8, 18). Nie jest to zjawisko trudne do wytłumaczenia, kapituła włocławska bowiem jako katedralna posiadała już wówczas inne stanowisko, była zarazem bogatsza, a rezydencja przynajmniej znaczniejszej części członków kapituły była przy niej przecież zapewniona. W Kruszwicy było inaczej, stosunki nie były zbyt złożone i zawiłe i w życiu kościelnym diecezji odgrywała kapituła wtedy dość podrzędną rolę. Zachowano ją jako relikwię przeszłości i starano się jej zapewnić jako tako możliwą żywotność. W porównaniu ze zwodem włocławskim statuty kruszwickie znacznie mniej obejmują postanowień, ale za to redakcja ich jest nie tak rozwlekła i prawniczo ściślej ujęta. Zdaje się, że na tę redakcję inicjatywa biskupa wiele oddziaływała i prawdopodobnie niejedno z postanowień jego woli wyłączone za swe sformułowanie, więc postanowienia te już w chwili swego ogłoszenia nie zawsze odpowiadały istniejącym stosunkom, bo wskazywały pewne cele, które się osiągnąć nie dały. Wskutek tego kapituła była zniewolona w bardzo niedługim czasie po ich wydaniu zająć się zmianą niektórych przepisów.

Wydanie naukowe owych statutów z 1516 r. napotyka na pewne trudności z tego powodu, że nie możemy rozporządzać ich oryginałem, który, jak statuty z 1670 r. podają, w czasie najazdu szwedzkiego zakopany zniszczał, lecz tylko ich odpisem, także dość zniszczonym. Odpis ten zawdzięcza zapewne swe powstanie uchwale kapituły generalnej z 1522 r., aby notariusz kapituły przechowywał stale kopię statutów, widocznie trzymał on ją razem z aktami kapituły, jakie spisywał, tak że ją następnie razem z całą księgą tych akt oprawiono. Z tego powodu przypuszczamy, że kopia ta jest wierna i że całość przepisów obejmuje, a więc może służyć jako podstawa wydania. Ustępy zniszczone staraliśmy się uzupełnić już to z uchwał kapituły z 1516 r., już to ze statutów włocławskich z 1500 r., umieszczając uzupełnione wyrazy w nawiasach, miej-

sca zaś, których tekst nie dał się zrekonstruować, wypełniliśmy kropkami. Zarazem podajemy z aktów kapitulnych dalsze pomniki ustawodawczej działalności kapituły aż do 1533 r., które w ogólności pozostają w ścisłym związku ze statutami z 1516 r. Statuty te odczytywano nieraz na posiedzeniach kapituły, o czym wyraźne wzmianki podano w protokołach posiedzeń z 1519 i 1520 r., a nawet jeszcze w 1545 r.⁴²

Po 1533 r. coraz mniej spotykamy w aktach kapituły postanowień ogólnej treści prawnej, tu i ówdzie tylko pojawiają się uchwały powtarzające niektóre dawniejsze statuty lub odnoszące się już to do obowiązków wikariuszów, którzy w Kruszwicy posiadali zdaje się także swoje statuty⁴³, już to do obowiązków świątników i kmieci w dobrach kapituły, wreszcie starano się o zapewnienie służby Bożej w kościele kolegiackim i jakiej takiej rezydencji⁴⁴, gdyż były to czasy, kiedy, jak się skarżono, kanonicy kruszwiccy czasem nie wiedzieli, w których stronach Polski leży Kruszwica⁴⁵. Prebendy kapitulne, jak widać z zestawionych w aktach taksacji, były nie najgorsze, więc przy zakorzenionym u nas zwyczaju kumulacji beneficjów ubiegali się o nie członkowie innych ka-

⁴² *Acta cap. Crusv.* I f. 8, 10 i 57.

⁴³ *Ibid.* f. 95 w 1561 r. Zob. niżej w wyjątkach z akt kapitulnych.

⁴⁴ *Ibid.* f. 63, r. 1546 „Domini inherendo priori decreto per dominos in presencia RD Nicolai Dziergowski protunc episcopi Wladislaviensis facto decreverunt, ut quotiescumque aliquis ex confratribus sive prelatu sive canonicus pro festis infrascriptis videlicet Natalis Domini cum tribus festis sequentibus, a dominica Palmarum usque per tres dies Paschatis, pro die Dedicationis et diem immediate sequentem, pro dominica Rogationum et quatuor diebus sequentibus, pro diebus Pentecostes tribus, pro Corporis Christi festo et eius octava et festis b. Virginis Assumptionis, Nativitatis, Conceptionis et Purificationis venerit, et pensum Deo in eadem ecclesia fecerit, extunc pro quolibet supradictorum dierum loco refectionum gaudebit duobus grossis, quos illi procurator capituli in generali capitulo solvet, antequam fratrum divisionem consolatoriam inter se domini faciant.”

⁴⁵ *Ibid.* f. 118 w uchwale z 1572 r. o opłacaniu taksy dwóch grzywien rocznie na zwiększenie utrzymania wikariuszów czytamy o członkach kapituły kruszwickiej: „ut vix asserere audeant, in qua Regni parte haec existat ecclesia Crusviciensis”.

pituł, a zwłaszcza włocławskiej. Przyznać jednak trzeba, że na zebraniach kapitulnych dość dbano o utrzymanie świątyni uchwalając stale pewne kwoty „ad fabricam ecclesiae“. Nadzwyczajne wydatki pociągały szkody wyrządzone od pioruna w 1547 r., kiedy spłonęła wieża i zniszczały dzwony ⁴⁶. Inwentarz kościelny spisany w 1529 r. ⁴⁷ wykazuje wiele przedmiotów srebrnych, między nimi 12 kielichów, w czym 5 złoconych, monstrancje, pacyfikały i ampułki złocone, a także srebrną kadzielnicę *antiqui laboris*, 17 bogatych ornatów z całym aparatem, dalmatyki, kapy i antependia, wśród czego zanotowano jako stare: „*casula antiqua Samaritanka tela flavea subducta, duo cappe antique cicladee, que erant pro rectoribus, antependium vetus feriale pro magno altari*“ i tak samo „*pro altari b. Virginis*“, nadto „*antependium antiquum pro altari S. Catharine*“. Najgorzej przedstawiała się biblioteka, gdyż książek było tylko 16, wszystkie służące bezpośrednio do służby Bożej, i jeden drukowany słownik. Warto by ten stosunkowo bogaty w sprzęt kościelny inwentarz porównać z innymi inwentarzami kościołów kolegiackich współczesnych, o ile by się je dało odszukać, sprawia on bowiem wrażenie wielkiej dawnej świetności, z którą już nie licowało zaniedbanie rezydencji ze strony członków kapituły.

Dopiero w epoce potrydenckiej mnożą się akty biskupów włocławskich zmierzające do reformy rozluźnionych stosunków. Biskup Karnkowski po odbyciu wizytacji kapituły w 1575 r. wydał naprzód za zgodą kapituły ogólny dekret reformacyjny ⁴⁸, a po nim bardzo gorliwie naprawą stosunków zajął się biskup Hieronim Rozdrażewski. Jego *Monitorium* z daty Włocławek 3 czerwca 1586 i *Ordinatio ecclesiae Crusviensis* na kapitule generalnej w Kruszwicy 1 lipca tegoż roku, jak również *Proponenda* z powodu wizyty 1594 r. były

⁴⁶ *Ibid.* f. 64.

⁴⁷ *Ibid.* f. 25 i 26.

⁴⁸ Zob. niżej nr V. Biskup Karnkowski nosił się zrazu z myślą zniesienia kolegiaty kruszwickiej, co jednak nie zyskało aprobaty. Zob. Akta nuncjusza Caligari z 1579 r., *Monum. Pol. Vatic.* IV, nr 106 i 179.

już dawniej drukiem ogłoszone⁴⁹, w związku zaś z tymi aktami pozostaje jego zarządzenie inkorporacji kanonikatu dla teologa i penitencjariusza (pro concionatore et confessore) w myśl postanowień trydenckich z daty Kruszwica 29 czerwca 1586⁵⁰, tudzież obszerne nowe ordynacje wydane we Włocławku 11 czerwca i 15 września 1597⁵¹. Biskup ten starał się również w myśl reformy trydenckiej ograniczyć kumulację beneficjów⁵², lecz jego zarządzenia dalsze, a zwłaszcza ordynacje z 1597 r. natrafiły na trudności w wykonywaniu ze strony kapituły⁵³. I tak też, jak na kapitule z 1584 r. zniesiono dawniejsze niewygodne dla członków kapituły zarządzenia, tak samo zaraz po śmierci biskupa Rozdrażewskiego (+1600) zniósła kapituła generalna jego ordynacje z 1597 r. jako bez zgody kapituły wydane. Była to więc poniekąd także walka zasad-

⁴⁹ Monitorium i Ordinatio w wydawnictwie *Statuta synodalia dioecesis Vladislaviensis*, t. 1, s. 115—119, a Proponenda w *Monumenta historica dioec. Vladisl.* XXIII, s. 97—99. Przeciw nadużyciom w nieprzestrzeganiu rezydencji i uchwałam kapituły z 1584 r. wystąpił ów biskup już w Monitorium z daty Włocławek 26 czerwca 1585 (*Acta cap. Crusv.* I f. 150).

⁵⁰ *Acta cap. Crusv.* I f. 158.

⁵¹ *ibid.* f. 175—179.

⁵² Na kapitule 1590 r. zapisano: "In hoc capitulo, nihil de novo decretum et constitutum est. Lectae sunt autem Rmi dni Episcopi patentes litterae, quibus sua Rma D. pecuniam annalium distributionum arestaverat et distribui inhibebat tamdiu, quoad docerent domini prelati et canonici de sua super pluralitate beneficiorum dispensatione".

⁵³ W tym stanowisku kapituły kruszwickiej przebija się również pewna opozycja wobec reform trydenckich, które godziły w pewne niezgodne z dyscypliną kościelną zwyczaje, jakie się zagnieździły w Kościele polskim, podczas gdy biskup Rozdrażewski był gorącym zwolennikiem reform soboru trydenckiego. Tradycja wskazywała go też jako naśladowcę św. Karola Boromeusza, zob. D a m a l e w i c z, *Vitae Vladislaviensium episcoporum*, Cracovia 1642, s. 412. Na kapitule generalnej z 1597 r., gdzie odczytano pierwszą ordynację biskupa, toczyły się długie obrady (*Acta cap. Crusv.* I f. 179—181) na temat poddania się tej ordynacji, lecz ostatecznie postanowiono prosić biskupa o jej złagodzenie. Wynikiem tej prośby była ordynacja druga, odczytana w kapitule na zebraniu w dniu św. Michała 1597, lecz i ta ordynacja kapituły nie zadowoliła. *Ibid.* f. 184 v.

nicza w obronie autonomii kapituły podjęta. Biskup włocławski Wawrzyniec Gembicki starał się wprowadzić w 1611 r. przywrócić powagę tych aktów, lecz kapituła na jego przedłożenie odpowiedziała w sposób, który nie przyrzekał spełnienia jego życzeń, bo powołała się na znaczne zmniejszenie dochodów mensae capitularis, czyniąc zawisłym zastosowanie się do owych ordynacji od zwiększenia dochodów tych przez biskupa. Na tym urywa się materiał zawarty w tomie I Akt kapituły kruszwickiej, więc na razie ograniczymy się do publikacji za- bytków w nim zawartych zachowując wyzyskanie dalszych tomów akt kapitulnych, a mianowicie T. II z lat 1615—1721⁵⁴, T. III 1723—1781, T. IV 1779—1797 i T. V 1782—1843 do studiów następnych. Zaznaczamy jednakże, że tak biskup Gembicki, jak i wszyscy niemal jego następcy z pierwszej połowy XVII wieku nie ustawiali w usiłowaniach, aby zapewnić rezydencję przynajmniej części członków kapituły i jej prawidłowe funkcjonowanie⁵⁵, co się do pewnego stopnia powiodło i znalazło pewien wyraz w drugim zwodzie statutów kapitulnych.

B. Zwód z 1670 — 1673 r. Przechował się on w osobnym rękopisie in folio niewielkiej objętości w archiwum kościoła kruszwickiego pod sygnaturą: Acta Capituli anno 1670 Nr 25. Na wierzchu pergaminowej okładki i wewnątrz na czele pierwszej karty rękopisu umieszczono tytuł: „Statuta capituli antiquae cathedrae ecclesiae Crusviciensis anno Domini 1670 conscripta“. Liczy ów rękopis ogółem kart 15, z czego 5 końcowych nie zapisanych. Na wstępie wpisano naprzód „Professio fidei iuxta bullam Pii IV“ fol. 2, po czym (fol. 3—8) następuje oryginał zwodu z pieczęcią i podpisem biskupa Ka-

⁵⁴ Wskutek zamieszek wojennych w latach 1654, 1655, 1656 i 1657 nie odbywano posiedzeń kapituły.

⁵⁵ W akta kapituły wciągnięto proposita biskupów i responsa kapituły, jak również ordynacje biskupie w pierwszej połowie XVII w. w latach 1615, 1618, 1619, 1620 i nast., 1632 i 1651. *Acta cap. Crusv.* II f. 2, 14, 19, 20, 108, 189. Z materiału w tym tomie zawartego korzystałem na miejscu w Kruszwicy dzięki uprzejmości tamtejszych władz kościelnych, co z wielką wdzięcznością podnoszę.

zimierza Floriana Czartoryskiego, podówczas już elekta arcybiskupa gnieźnieńskiego. Po statutach dodano jeszcze na f. 9 formularze przysięgi wicekustosza i notariusza kapituły ręką późniejszą, a wreszcie odpis dokumentu biskupa Dembowskiego z daty Warszawa 21 stycznia 1762 „super usu roccheti et mantoleti“ nie tylko „in dicta Insigni Collegiata Crusvi-ciensi“, lecz także w całej diecezji z wyjątkiem kościoła katedralnego włocławskiego ⁵⁶.

Data zwodu na czele rękopisu wypisana nie odpowiada jednak dacie aprobaty przez biskupa, forma bowiem jego podpisu nie da się żadną miarą pogodzić z 1670 r., lecz mogła być tylko dopiero w 1673 r. użyta. W tym roku właśnie zmarł prymas Mikołaj Prażmowski dnia 15 kwietnia, a Czartoryski został przez króla zamianowany jego następcą i przez kapitułę gnieźnieńską wybrany dnia 26 kwietnia. Odtąd więc dopiero mógł się tytułować elektem, a po zatwierdzeniu papieskim objął arcybiskupstwo 2 stycznia 1674 ⁵⁷. Jeżeli więc w charakterze elekta gnieźnieńskiego podpisał ów zwód statutów, to mógł ten podpis położyć tylko w 1673 r. po dniu 26 kwietnia. Tę niezgodność pomiędzy datą w napisie rękopisu umieszczoną a datą podpisania statutów przez biskupa objaśniają poniekąd zapiski akt kapitulnych rzucając zarazem pewne światło na powstanie tego drugiego zwodu. Aż do czasów biskupa Czartoryskiego o jakiejś nowej redakcji statutów kapitulnych w ogóle nie było mowy, a kapituła trzymała się ciągle dawnych statutów z 1516 r., które od czasu do czasu, jak np. na kapitule z 1616 r., odczytywano ⁵⁸. Zmienione jednak znacznie stosunki wymagały pewnej rewizji tych statutów, co uznawać musiała sama kapituła, skoro w 1669 r. uchwaliła, aby na przyszłość odbywały się dwie kapituły generalne co

⁵⁶ Do rękopisu włożono nadto dwie luźne kartki ręką XVIII w. pisane, obejmujące modły odmawiane przy rozpoczęciu i zamknięciu zebrań kapituły.

⁵⁷ K o r y t k o w s k i, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, T. IV, s. 182 i 191 — 192.

⁵⁸ „Statuta perlecta”, *Acta cap. Crusv.* II f. 7v.

roku ⁵⁹. Wówczas już jednak myśl ułożenia nowych statutów była poruszona i to, jak wnosić można, przez samego biskupa, wbrew nawet intencjom kapituły, która starała się utrzymać w mocy dawne statuty. Świadczy o tym uchwała kapituły z 30 czerwca 1670 „de statutis antiquis“, które postanowiono bez żadnej zmiany na nowo przepisać ⁶⁰, a kapituła ich tekst na zebraniu 9 września 1670 aprobowwała ⁶¹. Tymczasem zdaje się biskup sam sporządził jakieś nowe statuty dodając je do dawniejszych, gdyż na kapitule tygodniowej 21 stycznia 1671 znajdujemy wzmiankę o „antiqua et noviter aucta statuta“ ⁶². Pomimo tego jednak znowu na kapitule generalnej 30 czerwca 1671 powzięto uchwałę, aby dawne statuty przedłożyć do zatwierdzenia biskupowi ⁶³, czego jednak widocznie nie użytkano, bo w rok później czytamy uchwałę o „combinatio statutorum“, do czego wydelegowała kapituła swego kanclerza Domaniewskiego i kanoników Zienkiewicza i Prockiego ⁶⁴. Kapituła więc niewątpliwie pod naciskiem biskupa musiała ustąpić z dotychczasowego stanowiska i zgodzić się na nową redakcję statutów, która by obok dawnych uwzględniła statuty nowe wydane przez biskupa w 1670 r. Ta też nowa redakcja z udziałem członków kapituły kruszwickiej dokonana uzyskała w 1673 r. aprobatę biskupią, co stwierdza również zapiska

⁵⁹ „De constituendo altero capitulo generali“, *ibid.* f.

⁶⁰ „Nihil est tam firmum, quod diuturnitate consumi et aboleri non possit; hinc est, quod statuta huius ecclesiae ita aetate et antiquitate consumpta sunt, ut vix legi possint. Proinde ut liber statutorum antiquorum huius ecclesiae in integro remaneat, committit venerabile capitulum DD. Zienkiewicz et Latos, ut haec antique statuta ex veteri libro in novum de verbo ad verbum nihil addendo aut minuendo describant et descripta ad relegendum praesentent.” *Ibid.* f. 232 v.

⁶¹ „Ex antiquo codice ob vetustatem vix legibili, descripta noviter statuta et omnibus DD. praesentata ab iisque approbata et manibus subscripta offerantur illustrissimo principi approbanda.” *Ibid.* f. 233 v.

⁶² *Ibid.* f. 234.

⁶³ „Statuta noviter ex antiquo descripta relegi sibi DD. curarunt, quae approbata ab illustrissimo loci ordinario ad eundem mitti decreverunt”. *Ibid.* f. 234.

⁶⁴ „Combinatio Statutorum. Deputantur ad hoc munus peragendum DD. Cancellarius Domaniewski, Zienkiewicz et Protski.” *Ibid.* f. 237.

z kapituły generalnej 9 września 1673⁶⁵. Jaki był stosunek tej redakcji do pierwotnej biskupiej z 1670 r., nie wiemy, tekst bowiem, który posiadamy, tego nie uwydatnia. Prawdopodobnie wydano przez biskupa w 1670 r. jakieś nowe dodatkowe statuty, które starano się następnie przy współdziałaniu komisji w 1672 r. przez kapitułę wybranej z dawnymi statutami uzgodnić.

W przedmowie do redakcji, którą posiadamy, pominął jednak biskup jej genezę i podał tylko ogólnikowo jako powód sporządzenia nowego zwodu częścią zniszczenie dawnych statutów biskupa Drzewickiego, tak że stały się już prawie nieczytelne, częścią zaś zmianę stosunków tak dalece przeobrażonych, że im już ów zwód dawny nie odpowiadał. Oba te przez biskupa podane powody były aż nadto wystarczające do uzasadnienia sporządzenia nowego zwodu. Częściowe zniszczenie statutów dawnych wywołać musiało wątpliwości co do autentycznego brzmienia szeregu postanowień, więc tekst należycie nie ustalony nie mógł być przez biskupa aprobowany, a nadto przepisy, jakie odpowiadały stosunkom istniejącym w 1516 r., nie mogły żadną miarą, przynajmniej częściowo, służyć jako normy obowiązujące wobec reformy trydenckiej. Zbiór nowy co do ilości swych postanowień nie o wiele przewyższał dawne statuty. Pominął on zupełnym milczeniem luźne statuty kapituły pomiędzy 1516 r. a 1670 uchwalone, z wyjątkiem uchwały z 1669 r. o odbywaniu corocznie dwóch kapituł generalnych, a również oparł się tylko w szczupłej mierze na statutach z 1516 r. Głównym natomiast źródłem tego zwodu była druga kodyfikacja statutów kapituły wrocławskiej w redakcji biskupa Rozdrażewskiego z 1599 r., której postanowienia były wzorem dla statutów kruszwickich. Nie trzymały się one jednak zawsze niewolniczo tego wzoru, lecz wprowadzały tu i ówdzie pewne mniej lub więcej doniosłe zmiany, co może należy przypisać udziałowi komisji przez kapitułę kruszwicką wydelegowanej.

⁶⁵ „Statuta approbata. Per illustris D. Decanus attulit approbationem statutorum et nonnullorum extinctionem canonicatum.” *Ibid.* f. 240.

Stosunek tych statutów do ich źródeł przedstawia się w sposób następujący:

Zwód kruszwicki z 1673 r. Zwód z 1516 r. Zwód włocławski z 1599 r.

c. 1	cf. c. 1	c. 1
c. 2	—	c. 3
c. 3	—	c. 4
c. 4	—	c. 5
c. 5	—	c. 8
c. 6	cf. c. 9	c. 16
c. 7	—	c. 17
c. 8	—	c. 19
c. 9	—	c. 20
c. 10	—	c. 21
c. 11	cf. c. 15	c. 26
c. 12	—	c. 27
c. 13	—	c. 24
c. 14	—	c. 28 d
c. 15	cf. c. 10	c. 29
c. 16	—	c. 30
c. 17	c. 7	—
c. 18	—	c. 41
c. 19	—	c. 45
c. 20	c. 17	cf. c. 47
c. 21	—	c. 28
c. 22	c. 18	—

Kapituła kruszwicka posiadając aż dwa zwody swych statutów naśladuje kapitułę włocławską, a zajmuje wśród naszych kapituł kolegialnych pod tym względem wyjątkowe stanowisko, rzec by można pośrednie pomiędzy tymi kapitułami a katedralnymi. Odpowiadało by to właśnie początkom kościoła kruszwickiego i jego wielowiekowej tradycji. Oba zaś te zwody będą w każdym razie cennym przyczynkiem do źródeł naszego partykularnego prawa kanonicznego, odzwierciedlając dzieje jego rozwoju, pierwszy jako typ jeszcze średniowieczny i drugi jako wynik usiłowań wprowadzenia w urzędzenia kapituły zasad reformy trydenckiej.

TEKSTY ŹRÓDEŁ

I

Uchwała kapituły kruszwickiej z r. 1489 z zaginionych ksiąg kapitulnych.

Item in eodem capitulo [1524] prefati domini prelati et canonici inherentes decreto et conclusione de anno Domini 1489 feria secunda ipso die beatorum Petri et Pauli apostolorum per olim venerabiles dominos Jacobum Volski archidiaconum, Thomam de Vyelyenyno, Thomam Jordanowski, Petrum de Łang, Joannem de Lomsza, Joannem Komorski et Joannem de Slawno prelatos et canonicos ecclesie collegiate s. Petri Crusficiensis, tunc capitulariter congregatos facto et decreto, quod videlicet omnes census, tam de agris possessionatis, quam etiam desertis cultis, totum pro mensa capituli communi solvi per possessores et rectores prestimoniorum debeantur, ipsum decretum in toto ratificaverunt, confirmaverunt et approbaverunt decernentes, quod ex nunc domini rectores et possessores censum totalem iuxta decretum prescriptum solvere debeant et teneantur, exceptis prestimoniis, que predia non habent, alias iuxta et secundum quod decretum de anno, ut prefertur, superius expresso factum disponit et continet.

II

Akta kapituły generalnej z 28 czerwca 1516.

[f. 5] Acta acticata coram reverendissimo in Christo patre et dno dno Mathia Dei gratia episcopo Wladislaviensi nec non venerabilibus dominis prelati et canonicis ecclesie collegiate Crusswiciensis infra-scriptis pro capitulo generali anno et die, prout infra continetur, ibidem congregatis.

Anno Domini millesimo quingentesimo sedecimo, die Saturni vigesima octava mensis iunii, in quem diem transpositum est capitulum generale, quod ipso die sanctorum Petri et Pauli apostolorum celebra-

batur per reverendissimum in Christo patrem et d. d. Mathiam Dei gratia episcopum Wladislaviensem cum venerabilibus dnis Joanne Rybyensky preposito, Alberto Mylensky cantore, Alberto Zalussy, Felice Naropynsky, Laurencio Brzessky et Paulo de Radzyeow canonicis.

Ibidem prefatus r. d. episcopus cum d. prelatis et canonicis prescriptis capitulariter congregatis statuit et ordinavit: quod quilibet dominorum prelatorum et canonicorum ecclesie collegiate Crusswiciensis haberet continuo circa eandem ecclesiam residentem procuratorem, qui nomine suo de negociis et necessariis ipsius ecclesie responderet, quod statutum sua r. paternitas facere mandavit.

Item prefatus reverendissimus dominus cum dominis prescriptis statuit et ordinavit, quod quilibet dominorum prelatorum et canonicorum tenebitur missas summas secundum receptionem et vocationem ad ecclesiam apud altare maius per se aut confratrem, prelatum aut canonicum, nec per vicarium singulis septimanis sub pena medie marce de proventibus beneficiorum ipsorum irremissibiliter solvendam, decantare, que pena medie marce predicte debet repeti in procuratoribus et provisioribus proventuum tam prelaturarum quam prebendarum.

Item prefatus reverendissimus dominus cum predictis dominis decrevit, quod fabrica pro restaurandis ruinis ecclesie Crusswiciensis, dum et quando per dominos instituta fuerit, solvi debet pro festo Assumptionis Gloriosissime Virginis Marie et quod factores dominorum absentium moneantur et compellantur per censuras ad solvendum tam rentas fabricas, quam institutas.

Item prefatus reverendissimus dominus cum (predictis dominis) constituit, quod presbyteri gracialiste, qui non sunt beneficiati in oppido [a] reverendissime paternitatis Wladislaviensis licenciarentur et ad villas ac alia oppida in [b] est presbyterorum ad manendum compellerentur.

Item prefatus reverendissimus dominus cum prefatis dominis decrevit, quod nullus ad prelaturas seu canonicatus ad ecclesiam prefatam Crusswiciensem non recipiatur, donec ante omnia solvat statutum.

Item domini prefati prelati et canonici kmethonibus ville capitularis de Paprosz fulmine exustis libertatem a censu et angariis ad [c] annos dederunt.

Item domini prefati commiserunt venerabili domino Joanni Parznyewsky canonico et discrecioni sue dominacionis componere cum kmethonibus fulmine exustis in Paprosz et ipsorum libertate.

Item domini prefati deputaverunt ad faciendum limites in Vnomye villa capitulari venerabiles dominos Andream Opporowsky et Laurentium Brzeski canonicos Crusswicienses.

a, b. *słowa w rękopisie zniszczone.*

c *w rękopisie wypuszczone.*

Item domini prefati deputaverunt ad visitandum villas capituli Crusswiciensis venerabiles dominos Joannem Parznyewski et Laurentium Brzessky canonicos Crusswicienses infra hinc ad futurum capitulum ss. Petri et Pauli apostolorum.

Item prefati domini constituerunt nobilem dominum Joannem Cru-chowsky in fabricatorem ecclesie Crusswiciensis, qui receptis pecuniis pro necessitate ecclesie a domino Nicolao vicedecano cum consilio venerabilis domini Laurentii Brzesski canonici Crus[swiciensis], qui debet superintendere edificiis dicte ecclesie, debeat laboratores convenire et ruinam ecclesie reformare, ubi opus et maior necessitas visa fuerit.

Item domini prefati constituerunt singulis annis in qualibet vigilia ss. Petri et Pauli apostolorum statim post missam maturam decantare per dominos, qui tunc congregati fuerint pro celebrando capitulo, vigiliis novem lectionum cum missa pro defunctis, quibus vigiliis omnes domini interesse tenebuntur sub privacione distributionum, que cedere debent sibi ex capitulo generali.

III

Zwód statutów z r. 1516.

[fol. 1]. ^dIndiccionem quarta, pontificatus Leonis pape anno quarto. Statuta et constitutiones v. capituli Crusviciensis^d.

In nomine Domini amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ad statum ecclesiarum omniumque locorum ecclesiasticorum salubriter dirigendum curas vigilibus libenter intendimus iuxta pastoralis officii debitum adhibere sollicitudinis nostre partes, prout illis expedire conspiciamus, ea imprimis, per que ecclesie nobis subiecte laudabiliter regi valeant in divinis et clero onerosa non existant, paterne concedendum. Proinde nos Mathias Drewicius Dei gratia episcopus Wladislaviensis attendentes ecclesiam collegiatam beati Petri Crusviciensem per nostros antecessores dotatam esse ad maiorem Iesu Christi et illius clavigeri sti Petri apostolorum principis decimis, censibus, proventibus et variis redditibus pro sustentacione ministrorum, prelatorum et canonicorum in eadem ecclesia Domino Deo famulancium, per eosdemque forsitan predecessores nostros quedam statuta pro incremento et salubri statu illius et cleri ac tocius capituli edita fuissent, illa tamen successu temporis per desuetudinem neglecta et abrogata per non usum utencium fuere, et propterea ecclesia memorata et eius^e clerus in spiritualibus et temporalibus

^d—^d ten napis umieszczony ręką XVII w.

^e alius or. (W.)

plurima subeat detrimenta, cultusque divinus penitus in ea negligatur; considerans autem, qualiter sponsa nostra ecclesia Wladislaviensis cathedralis, mater et magistra omnium ecclesiarum in nostra diocesi Wladislaviensi, optimis legibus et statutis regulata sit habeatque statuta capitularia secundumque illud nostrum venerabile capitulum in eventibus et statu mense sue communis regeretur [consilio] pariter et assensu venerabilium dominorum prelatorum [et canonicorum] supranominate ecclesie Crussviciensis [f] collegialiter et capitulariter congregatorum] [g] Alberto Milienssky cantore, A [h] Alberto Zalussy, Felice [Naropynski] [i] [Paulo de Radey]ow statuta iura et [j] [cathedr]alis Wladislaviensis ad p [k] [de] cernendum ut deinceps p [l] eventibus tam penal [ibus] [m] capituli Wladislaviensis e [n] in spiritualibus quam in [temporalibus] [o] lis eciam quotidiana [p] comisimus prout et p [q] [necessaria] breviuscule colla [r] venerabili domino Joanni [s] resi [t] et cano [u] [fol. 1 v].

Forma iuramenti novi prelati vel canonici.

[1] Ego N. iuro servare statuta et consuetudines ecclesie et capituli Crussviciensis, quodque statuta secreta et consilia capituli, que michi credita et revelata fuerint, signo, verbo vel nutu in damnum seu preiudicium capituli nemini pandam, et si damnum capituli tractari scivero, pro posse meo impediam, ne fiat. Iura ipsius capituli manutenebo et totis viribus defendam et ea, que michi ex parte capituli fuerint commissa, fideliter geram et faciam. Sic me Deus adiuvet et hec sancta Dei Ewangelia.

¶Poena absentium a capitulo¶.

[2] Cum sit nature consonum illos non recusare onera, qui rerum commoda complectuntur, hoc statuto in perpetuum valituro sanctimus statuentes generale capitulum pro vigilia et die beatorum Petri et Pauli apostolorum celebrandum, ad quod omnes prelati et canonici Crussvicienses venire tenebuntur sub pena prelati duarum marcarum et canonici unius sexagene aut mandatum mittere ad excusandum se de non veniendo, excusacionem legittimam, honestam et non fictam allegando, preter actu in universitatibus studentes et ad tractandum communiter

f, g, h, i, j, k, l, m, n, o; p, q, r, s, t, u, *słowa w rękopisie zniszczone.*

v—v *rubryka wpisana ręką XVII w. Przy poszczególnych statutach zводу jakieś ręce późniejsze umieścili na marginesach rękopisu krótkie streszczenia postanowień.*

capitulariterque [.h.. w] ad [dec]us, laudem et gloriam Maiestatis divine et utilitatem tam ecclesie quam capituli in spiritualibus et temporalibus, nec non pro necessitatibus occu[rentibus] [x] lano et aliorum eventuum in bonis eiusdem [y] re, fratres autem interessentes [z] monete et numeri currentis [aa] pro[ve]nire posset. Ita tamen [ab] ad conclusionem ex-cepto [ac] capituli recedere possint.

[3] [ad] [pro]penendi erunt per pro[curatores] [ae] Volumus in pro-festo alias [af] mensis iunii, quo d[ie] [ag] in vigi[lia] [ah] [fol. 2] aposto-lorum missa defunctorum ante missam maturam Beate Virginis, cui misse [omnes] interesse tenebuntur, et unum solidum offerre pro ani-mabus fratrum defunctorum.

[4] Item statuimus, quod finita defunctorum missa Beatissime Virginis misse omnes interesse tenebuntur oracionibus vacaturi, qua finita ingrediantur sacristiam vel alium locum aptum negocia capituli tractaturi usque ad vespervas diei sancti continuando, ita tamen, ut divina officia non turbentur, ne populus, qui ad divina tunc venerit, scandalisetur.

[5] Statuimus, quod ai post revisionem et lectionem atque revolu-cionem conclusorum in generali preterito capitulo gestorum, antequam alia negocia proponentur, procuratores sive procurator capituli in capi-tulo generali annis singulis in medio fratrum de perceptis per eos et ex[po]sitis rationem faciant, reddantque cum effectu sub p [aj] noviter electi, sub pena unius marce irremissibiliter [persolvenda].

ak Missas canonici septimanatim absolvant
per se sive per substitutum. ak

[6] Statuimus et decernimus, ut quilibet prelatorum [et canonico-rum] tenebitur missas summas secundum receptionem et [vocationem ad ecclesiam] apud altare maius per se aut per confratrem [prelatum aut ca]nonicum vel per vicarium singulis septimanis decantare [sub pena] medie marce usualis de proventibus benef[iciorum suorum irre]-missibiliter solvenda [al], que pena medie [marce] pre[dictae] debet repeti in] procuratoribus et provisoribus [proventuum tam prelaturarum] quam prebendarum. [fol. 2 v.]

[7] Statuimus et decernimus, quod quilibet prelatorum et canoni-corum ecclesie Crusviciensis prefate haberet continuo circa ecclesiam residentem procuratorem, qui nomine suo de negociis et necessariis ipsius ecclesie responderet et qui de singulis eventibus scitu fraterno dignis absentem semper avisaret confratrem.

w, x, y, z, aa, ab, ac, ad, ae, af, ag, ah. *słowa w rękopisie zniszczone.*
ai *w rękopisie słowo pomyłone.*
aj *słowa w rękopisie zniszczone.*
ak-ak *ręką wieku XVII.*

^{am}Procuratores venerabilis capituli excommunicant.^{am}

^{an}De fabrica solvenda.^{an}

[8] Statuimus et decernimus, quod dum fabrica pro restaurandis ruinis ecclesie Crusviciensis per prelatos et canonicos instituta fuerit, solvi debet pro festo Assumptionis Gloriosissime Virginis Marie sub pena excommunicationis per procuratores fulminanda, et quod factores dominorum absencium moneantur et compellantur per censuras ad solvendum tam retentas fabricas quam institutas.

Cappales. ^{ao}

[9] Volentes conformare ecclesiam collegiatam Crussviciensem cum ecclesiis metropolitana Gneznensi et nostra cathedrali Wladislaviensi et eorum commendabilibus institutis, statuimus et decernimus, ut dum aliquis se in prelatum vel canonicum auctoritate quacunque apostolica vel ordinaria recipi pecierit, non prius recipiatur, donec solverit quatuor marcas usuales in manibus procuratorum pro [tempore] existencium pro cappa ecclesie comparanda, de [quibus quidem marcis] procuratores capituli vicariis canonicalibus et san[ctuariis consuetas] dent soluciones, reliquum vero convertant pro [comparatione capparum] decreto et consilio dominorum [prelatorum et ca[nonicorum pro tempore in capitulo] quocunque generali existencium, intervenientem notarium [^{ap}], qui receptus fuerit pro instrumento receptionis, reddet [^{aq}] um.

[10] [^{ar}] circa opcionem villarum prestimo[nialium] [^{as}] de voluntate et consensu pre[fol. 3]latorum et canonicorum pro festo sancti Petri nobiscum in Crusswicza existencium statuimus, quod exnunc et de cetero in opcione prestimoniorum vacancium tam prelati quam canonici non aliter nisi a die receptionis, quo die in canonicos et prelatos recipiuntur ad ecclesiam Crussviciensem, censebuntur apti et idonei ad optandum, si possessio in generali capitulo iuxta consuetudinem fuerit ipsis assignata, hoc huic decreto priori adicientes at, quod nulli quantumcunque seniori ville prestimoniales dande sunt meliores, qui in priori, quam habuit, in edificiis, limitibus, sepibus aut aliis commoditatibus condicionem non fecerit meliorem. Et ut deteriorationis vel meliorationis testimonia haberentur, debeat teneaturque is, quem ordo sequitur ex senio, octo diebus ante generale capitulum huiusmodi suam opcionem per se vel procuratores suos procuratoribus capituli insinuare, qui tandem ad prestimonium descendent illius fratris condiciones visuri in eisdem et postmodum in medio capituli testimonium relaturi.

^{al} solvendam or. (W)

^{am-am} ręką wieku XVII.

^{an-an} na marginesie ręką wieku XVI.

^{ao} na marginesie ręką wieku XVI.

^{ap, aq, ar, as} słowa w rękopisie zniszczone.

^{at} addicientes or. (W).

^{au}Usus dalmutiorum nunc mantoletorum concessus.^{au}

[11] Statuimus eciam, quod prelati et canonici habeant dalmucia et mitras non cornutas, sed ordini clericali congruentes brunatici aut nigri coloris, quibus utantur in ecclesia diebus festivis et presertim pro festo sancti Petri, quando capitulum celebratur generale sub pena carencie refeccionum.

^{av}Revisio bonorum per procuratores^{av}

[12] Ad conservandam bono pacificoque ordinè integritatem villarum prestimonialium quam fundorum prelatorum et canonicorum [aw] ordinamus et statuimus, quod procuratores [ax] et diligenter conspiciant omnes et singulas [ay] pertinentes conspecturi condiciones earundem et q [az] per regentem non bene gubernatur ymmo cum damno^{ba} cap[ituli] [bb] esset, id in generali capitulo relaturi sunt consilio dominorum [bc] [prela]torum decreta puniendum vel emendan[dum].

[13] Ut debitus ordo observetur [bd], [sta-] [fol. 3 v.]tuimus et ordinamus, quod, dum et quando aliquam villam prestimonialem per cessum sive decessum vacare contingerit, regatur per procuratores pro tempore existentes usque ad capitulum generale sancti Petri et ibi de eadem disponetur prout visum fuerit unanimi voto prelatorum et canonicorum.

[14] Statutum provinciale, ut si prelatus sive canonicus, qui sue ecclesie prelatum vel canonicum viciosis verbis et oprobriosis^{be} sive contumeliosis affecerit etc., quod sic incipit: Et quia de prelatiis et canonicis¹ etc. in omnibus suis clausulis et punctis observari volumus et mandamus.

^{bf}De anno gracie^{bf}

[15] Cupientes lites et dissensiones, que sepe numero super bonis prelatorum et canonicorum per mortem derelictis ratione anni gracie contingebant et contingunt, ad maiorem deducere equitatem, non derogando statuto provinciali de anno gracie condito et de consensu et laudo prelatorum et canonicorum Crussviciensium tunc presencium statuimus et ordinamus, quod si aliquis prelatus aut canonicus infra primos tres

au-au ręką wieku XVII.

av-av ręką wieku XVII.

aw, ax, ay, az, słowa w rękopisie zniszczone.

ba danno or. (W).

bb, bc, bd, słowa w rękopisie zniszczone.

be obrobriosis or. (W).

bf—bf na marginesie ręką wieku XVI.

¹ Jest to ustęp z tytułu *De iniuriis et clericorum percussoribus* księgi V Statutów Mikołaja Trąby (Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420 z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnili i wydali X. Jan F i j a ł e k i Adam V e t u ł a n i. Kraków 1915—1920—1951. PAU. *Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce* nr 4. s. 107. W.)

menses videlicet ianuarium, februarium et marcium decesserit, quartam partem de proventibus sui beneficii habebit, omni contradictione procul pulsa, si vero infra alios tres menses, videlicet in aprili, mayo et iunio de medio sublatus fuerit, medietatem fructuum pro anno gracie obtinebit sine quavis molestia. Si autem infra alios tres menses sequentes videlicet iulio, augusto vel septembre mortuus fuerit, tres partes fructuum pro anno gracie obtinebit sine quavis molestia et consequenter, si infra ultimos tres menses videlicet octobrem [novembrem] et decembrem fine extremo vitam clauserit, fructus^{bg} sui beneficii, quod in ecclesia Crussviciensi obtinebat, pro anno gracie integrali et in toto, cessante quovis impedimento, obtinebit.

bh De intestatis bh

[16] [bi] um est nobis de rebus per [bj] derelictis est aliquid statuendum [bk] rum decol[en]cium frumenta, [fol. 4] pecora et pecudes derelicta, si in eis in fine vite sue non fecerit testamentaliter aliquam mencionem, per dominos prelatos et canonicos aut per ipsos electos taxentur fideliter et vendantur pro anniversarioque defuncti convertantur, habendo respectu ad familiam, que ei serviebat, et ad debita legitima contracta, in quo consciencias electorum per capitulum oneramus.

bl Pena in revelantes secreta capituli bl

[17] Frequenter ex revelacione et, ut verius loquamur, prodicione secretorum et tractatum, que in capitulo fuerint, odia fraterna et scandala eveniunt, ideo statuimus, quod si aliquis prelatorum vel canonicorum ecclesie Crussviciensis sue fame prodigus et salutis immemor secreta capituli contra dispositionem iuramenti prestiti cuiquam revelaret, talem ipso facto sentenciam excommunicationis vigore presentis statuti incurrisse et insuper, si de hoc legitime constiterit, a capitulo et distributionibus tanquam periurum suspendendum ad unius anni decursum, omnis gracie vel favoris patrocinio sibi non suffragantibus, declaramus.

bm Sanctuarii in ecclesia superpilliceati incedant bm

^{bg} penitus or. (W).

bh—bh ręką XVII wieku.

bi, bj, bk słowa w rękopisie zniszczone.

bl—bl ręką XVII wieku.

bm—bm ręką XVII wieku; poniżej tej rubryki inna późniejsza ręka wpisała słowa: „Prima mentio de Sanctuariis A. Domini 1515”.

[18] Statuimus et ordinamus, quod sanctuarii in ecclesia Crusviensi ecclesie et altari servientes semper infra divina superpiliciati debent incedere, ut discrecio fieri poterit inter servitores ecclesie et simplices laicos.

^{bu} Sanctuarii non graventur et domini canonici iuribus utantur prout in hoc capitulo ^{bn}

[19] Statuimus, quod incole sive kmethones villarum capituli cum querelis in et contra regentes villas venientes per [capitulum] audiantur ^{bo} canonico regente presente vel eius pro[curatore] in absentia canonici regentis, presente existente, [qui eciam in prefato/audiri poterint, dummodo in eum] effectum audiantur, ut kmethones consolacione non [destituantur] et talis eis audienca et expedicio apud capitulum [ordinetur, ne] desperate ab ecclesia recedere cogentur. Et si t[unc] regens aut suus procurator] reperti [fol. 4 v.] fuerint excessisse, per capitulum emendentur teneaturque canonicus habere ratum id, quod capitulum aut maior pars capituli decreverit, sub pena privacionis distribucionum illius capituli vel alias, prout capitulo videbitur, secundum exigenciam facti puniendus. ^{bp}

^{bq} In solvendis pensionibus non datur remissio exceptis casibus imminentibus prout de iure ^{bq}

[20] Propter eos, qui ficta levi causa a capitulo indulgenciam mendicant debitorum, sicque temere fit mense communis extenuacio et distribucionum privacio iniqua, statuimus, quod in futurum nulli prelatorum aut canonicorum in solvendis pensionibus debeat fieri remissio in toto vel in parte, cum anni fertiles, quibus fiebant lucra, compensari debeant cum annis, quibus infertilitas evenerit, nisi quando damnum per ignem, bellum aut grandinem vel casum aliquem infortuitum in villa fratris remissionem petentis fuerit subsecutum.

^{bn—bn} ręką XVII wieku.

^{bo} *ustęp widocznie pomyłony, lecz w zwodzie statutów wrocławskich z r. 1500, c. 45, l. c. str. 50 to samo postanowienie brzmi w tym miejscu: „ — — canonico regente presente vel eius procuratore, (in absentia canonici) presente existente, qui etiam in prefato audiri poterint, dummodo in eum effectum audiantur — — ”. (Cały ten ustęp jest prawie dosłownym powtórzeniem c. 45 zwodu statutów wrocławskich z 1500 r. Luki w tekście podstawy wydania uzupełniono przeto zgodnie z brzmieniem tekstu wrocławskiego. W.)*

^{bp} puniendum or. (W)

^{bq—bq} ręką wieku XVII,

IV

Statuty kapituł późniejszych z lat 1517 — 1611

R. 1517 czerwiec 29 [f. 6]

Imprimis idem domini decreverunt suspendendum negocium ad reverendissimum dominum episcopum Wladislaviensem super residencia per dominos prelatos et canonicos circa ecclesiam Crusswiciensem facienda et de penis contra non interessentes capitulo generali instituendis. — —

Item idem domini super absentes dominos prelatos et canonicos a capitulo presenti innitendo statuto provinciali noviter edito,² penas decreverunt, quemlibet prelatum in duabus marcis, canonicum vero absentem in una sexagena condempnandos, que pene cum auxilio domini episcopi debent exigi et extorqueri.

R. 1518 czerwiec 28 [f. 7].

Imprimis venerabiles domini Andreas [Grodzyczki] decanus, Erasmus de Lublyn medicine doctor, Joannes [Naropynski] canonici Cruswiczenses noviter recepti iuramenta corporalia de observandis statutis et consuetudinibus ecclesie prestiterunt et statuta solverunt. Quibus domini stalla in choro et voces in capitulo assignaverunt et in fratres receperunt et possessiones beneficiorum assignaverunt presentibus discretis Jacobo de Szandzyno et nobili Joanne Cruchowsky.³

Item statutum decreverunt emandandum de cantandis vigiliis, quod cantaretur per dominos pro capitulo generali congregatos in vigilia ss. Petri et Pauli et post vigiliis missa defunctorum et post missam procedatur ad tractatus capituli.

Item statutum de procuratoribus tenendis circa ecclesiam per dominos prelatos et canonicos ecclesie Cruszwiciensis corrigendum et emendandum decreverunt, quod domini habebunt facultatem constituendi ipsis in procuratores et factores non solum de gremio dominorum sed etiam vicarios aut aliquas seculares personas.

Item prefati domini statuerunt, quod procurator capituli ecclesie Cruszwiciensis, qui fuerit pro tempore per dominos electus, debeat habere viceprocuratorem vicarium circa ecclesiam continuo residentem.

Item prefati domini decreverunt, quod ville prestimoniales capituli

² Jest to zapewne statut synodu prowincjonalnego w Piotrkowie 21 maja 1517. Zob. Ulanowski, *Acta capitul. I* nr 1063, 1426, 2840, 2841 i *Arch. Kom. Hist. VI* nr 300.

³ Podajemy tę zapiskę jako pierwszą odnoszącą się do zaprzysiężenia nowych statutów przez nowo przyjętych członków kapituły.

Cruszwiciensis per procuratorem seu procuratores de triennio in triennium visitentur.

R. 1519 *czerwiec* 28 [f. 9]

Ibidem prefati domini statuerunt de cantandis vigiliis in vigilia beatorum Petri et Pauli apostolorum in precedentibus capitulis et in presencia ac de consensu reverendissimi in Christo patris et domini Mathie Dei gracia episcopi Wladislaviensis capitulum generale cum dominis tunc celebrancium ad decantandum constitutorum, attendentes difficultates magnas, que solito eveniunt propter magnam carenciam victualium in hoc loco desolato et alia non modica impedimenta, que sue dominaciones ibidem protulerunt, statuerunt et ordinaverunt, quod omnes et singuli domini prelati et canonici, qui capitulo generali in festo ss. Petri et Pauli interesse voluerint, in vigilia predicti festi mane ad ecclesiam predictam conveniant negocia capituli generalis tractaturi statim post maturam. Tandem post primas vespervas vigiliis novem lectionum domini predicti decantabunt et post decantacionem vigiliarum procedent ad conclusionem capituli. Qui vero ex dominis tam prelati quam canonicis capitulo statim post maturam non interfuerint, ipso facto obvencionibus, que dominis capitulum celebrantibus obvenire debuerint, sint privati. Missam vero pro defunctis ipso die post maturam explebunt.

R. 1521 *czerwiec* 29 [f. 11]

Item prefati domini ratificaverunt decretum per eos a. D. millesimo quingentesimo decimo nono de vigiliis cantandis factum.

R. 1522 *czerwiec* 28 [f. 12 v i 13]

Imprimis prefati domini cassarunt et cassare decreverunt statutum, quod decreverant in capitulo preterito de cantandis vigiliis et missa in vigilia et festo b. Petri et Pauli apostolorum.

Item prefati domini decreverunt, ut notarius capituli sit in loco, qui aput se retinebit copiam statutorum et exiget una cum vicedecano pro tempore existente a recipientibus possessionem in dictam ecclesiam Cruszwicensem capalia iuxta statuta eiusdem ecclesie.

R. 1523 *czerwiec* 28. [f. 14]

Imprimis et ante omnia prefati domini inherentes cassacioni de vigiliis decantandis facte, que obscura erat, decreverunt easdem vigiliis novem lectionum cantandas in vigilia vigilie festi predictorum ss. Petri et Pauli per quoscunque fratres, qui tunc advenerint, sine quavis pena fratrum tunc absencium, casu vero, quo nemo dominorum prelatorum vel canonicorum non venerit, easdem vigiliis domini vi-

carii per se decantabunt et nihilominus quilibet dominorum prelatorum et canonicorum die crastina videlicet in vigilia predicti festi exequiis sive misse defunctorum interesse debebuntur sub privacione distributionum, que interessentibus misse eedem defunctorum debebuntur distribui. Post quam quidem missam defunctorum statim et in continenti ipsi domini prelati et canonici intrabunt capitulum tractari de negociis necessariis et occurrentibus.

R. 1525 czerwiec 28 [f. 18]

Imprimis domini supranominati actum ordinacionis de decantandis vigiliis novissimum decreverunt habere robur perpetue firmitatis.

R. 1528 czerwiec 27. [f. 20 v]

Imprimis prefati domini capitulariter congregati inherentes statuto et consuetudini ecclesie cathedralis Wladislaviensis, quod disponit: canonicus videlicet ecclesie in prelatum receptus et econtra non tenetur ad solvendum cappales, sed tantum ad minuta officia, venerabilem dominum Felicem Naropynsky custodem a solucione cappalium absolverunt et liberum miserunt.

R. 1528 czerwiec 28. [f. 21 ciąg dalszy]

Item prefati domini inherendo statuto de non recipiendo aliquo in prelatum vel canonicum nisi prius solvet cappales, prefatum statutum in robore conservaverunt.

Item prefati domini attendentes, quod multis in dubium cessit, videlicet quando vigilia ss. Petri et Pauli cadit et observatur in ieiunio die sabbato et festum celebratur feria secunda, volentes huiusmodi ambiguitatem amovere, decreverunt, quia quociescunque prefatum festum ss. Petri et Pauli venerit in feriam secundam, extunc sabbatum precedens proxime pro vigilia habeatur et ibidem missa defunctorum cantetur, cui omnes et singuli domini prelati et canonici interesse debent sub pena in statuto expressa et statim post eandem missam capitulum intrare debebunt, nihilominus non discessuri ab ecclesia usque post vespervas secundas ss. Petri et Pauli.

R. 1529 czerwiec 28. [f. 23]

Item prefati domini decreverunt et statuerunt, quod deinceps omnes prelati et canonici hebdomadas suas sive officia divina quilibet in sua septimana presertim diebus festivis expleat per se vel proprium vicarium iuxta statuta prefate ecclesie Crusphiciensis, cuiusquidem statuti execucionem dominus prepositus die dominico proximo futuro incipiet exequi, tandem vero alii domini prelati iuxta loca sua et deinceps domini canonici in locis suis iuxta senia eorum receptionis ad

ecclesiam, casu vero, quo aliquis dominorum prelatorum vel canonicorum septimanam suam per se vel vicarium proprium non expleverit, extunc in una media marca monete et numeri Polonialis puniri debebitur.

R. 1530 czerwiec 28. [f. 27]

Item prefati domini attendentes ruinam dicte ecclesie Cruszwiczensis decreverunt, quod si fuerit voluntas reverendissimi domini episcopi Wladislaviensis, ut capales augerentur, ut quilibet tam prelatus quam canonicus, qui introducit in dictam ecclesiam Cruszwiczensem, quinque marcas capalium solvat, unam pro parte vicariorum et quatuor pro fabrica ecclesie. Et ibidem pecierunt et rogaverunt venerabiles viros dominos Joannem Pacznyewsky prepositum, Stephanum Lochowsky et Laurentium Brzesky canonicos ecclesie Wladislaviensis, ut reverendissimus dominus episcopus Wladislaviensis dictum decretum per modum statuti roboraret et confirmaret.

R. 1533 czerwiec 28.

Item domini decreverunt, ut dominus custos Cruszwiczensis ecclesie secundum antiquam consuetudinem vicecustodi salarii sui marcas duas singulis annis pro defectibus ecclesiasticis supplendis in cera et vino [persolvat], alias si nollet, extunc per procuratorem nostrum generalem compellatur per censuras ecclesiasticas, ne ecclesia suis in serviciis aliquam negligenciam pretendatur.

Item domini decreverunt, ut dominus custos Cruszwiczensis ecclesie omnes prelati et canonici ecclesie Cruszwiczensis, qui villas suas fundus eorum arendant laicis, rursus contractus rescindant et soli provideant fundus ipsorum per procuratores suos vel committant alicui confratri vicino, qui sit de gremio, providendas sub penis in statutis provincialibus contentis et quod solvant fabricam infra hinc et festum Nativitatis Gloriose Virginis Marie sub censuris.

R. 1559 czerwiec 28 [f. 90 v]

Quoniam propter officium datur beneficium, quapropter domini unanimi voto atque consensu decreverunt ad summum semel in anno singulos dominos prelatos et canonicos propter decorum observandum ecclesie ad officia illius ecclesie Cruszwiczensis peragenda venturas [s] et missas suo ordine celebrioribus festis aut per se aut per suos confratres celebrandum constituerent [s].

R. 1561 czerwiec 28 [f. 95 v]

Pro negligencia sanctuariorum, quam in officio suo faciunt, domini decreverunt, ut essent diligenciores sanctuarii in officio suo et ipsi per

se non per mercenarios ministrent circa officia divina excepta vera infirmitate alicuius, tunc vicinum suum vel etiam filium loco sui substituant sub poena trium marcarum a quolibet per procuratorem nostrum generalem exigendam et etiam ante et post occasum solis circa templum sint praesentes et quod eis procurator noster seu viceprocurator aut etiam vicecustos facere mandaverit, adimplere tenebuntur sub poenis suprascriptis.

Correctio vicariorum.

Domini decreverunt, ut vicarii se mutuo amore prosequantur, neque alter alterum verbo aliquo inhonesto offendat, alioquin, si secus fecerint, per dominum procuratorem iuxta statuta venerabilis capituli et eorum puniantur.

R. 1562 czerwiec 28 [f. 97 v]

Imprimis domini de capitulo decreverunt, ut quilibet de gremio suo, tam praelatus quam canonicus, tenentur interesse capitulo generali Crusficiensi pro festo sanctorum Petri et Pauli apostolorum sub poena duorum florenorum, nisi fuerit legitimo et non ficto impedimento impeditus, per procuratorem aut per litteras suas dominis existentibus in capitulo debet declarare.

Item domini de capitulo decreverunt, ut quilibet praelatus et canonicus tenetur per se seu per suum vicarium missas septimanae decantare. Item domini decreverunt, ut quilibet praelatorum et canonicorum tenetur habere procuratorem in sua absentia circa ecclesiam.

R. 1565 czerwiec 28 [f. 105]

Item domini capitulariter congregati decreverunt, ut omnes singuli praelati et canonici de gremio bini et bini unum habeant et provideant in effectu vicarium actu residentem circa ecclesiam Crusficiensem sub poena privationis fundi de consensu autem reverendissimi, cuius monitorium ad hoc expeditum exequi debet.

Item domini de capitulo decreverunt, ut notarius publicus adsit generali capitulo Crusficiensi, consignatis exnunc illi duabus talleris pro huiusmodi laborum contentatione, qui quidem notarius ex civitate Wladislaviensi commode haberi potest.

R. 1566 czerwiec 28 [f. 106 v. i 107 v]

Domini infrascripti capitulariter congregati statuerunt in villis praestimonialibus labores iuxta statutum Regni⁴ et consuetudinem decreverunt observandum ita, quod in omnibus villis praestimonialibus

⁴ *Konstytucja sejmu toruńskiego z 7 I 1520 r. (Corpus Iuris Polonici ed. O. Balzer, III nr 228 s. 567 i n.) (W).*

quilibet collonus duos dies de laneo septimanatim annuative laborabit.⁵

Item domini in capitulo decretum et ordinationem praeteriti capituli de sanctuariis factum suo robore conservaverunt hoc adiecto, quod ratione census et decimae medium lapidis caerae ad^{br} beneplacitum domini custodis per illos dandum^{bs} ecclesiae Crusficiensi decreverunt, quod si in danda cera rebelles et contumaces fuerint, arbitrio domini custodis puniendi erunt, qui postea propter illorum contumaciam et rebellionem habebit omnimodam facultatem et dispositionem de illorum agris disponendum et de decima et censu statuendi.

R. 1568 czerwiec 28 [f. 111]

Domini decreverunt, ut sanctuarii Crusficiensis ecclesiae sic prout a praedecessoribus servati sunt, nunc quoque cum illorum annuis proventibus serventur, ita ut ad posteritatem per suam successionem integre pro decore et servitiis ecclesiae pervenire possint et quod iidem sanctuarii non in alterius, sed in solius capituli potestate, imperio et iurisdictione, prout et alii omnes huius ecclesiae subditi et servi existant. Decreverunt quoque domini, quod praedicti sanctuarii non debeant onerari medietatis lapidis cerae, quum sint certi alii proventus et decimae annuae ad ceram et vinum ecclesiasticum comparandum, sanctuarii vero sua certa habent officia et servitia uti campanas pulsare, templum mundare, servare vestes ecclesiasticas, sua diligentia et impensis abluere et alia ex antiquo facere et praestare.⁶

R. 1570 czerwiec 28 [f. 113 v]

Supradicti domini capitulariter congregati decreverunt et mandaverunt, ut quilibet praelatus et canonicus eiusdem ecclesiae solvat vicariis per duas marcas iuxta consuetudinem.⁷

R. 1584 czerwiec 29 [f. 147 v]

Item domini capitulariter congregati unanimiter nemine repugnante decreverunt decretum olim de praestimoniis ad refectiones mensium convertendum post mortem alicuius ex certis rationibus cassandum esse, prout exnunc cassant, abrogant et ad nihilum convertuntur.

^{br} ac or. (W).

^{bs} eandem or. (W).

⁵ Na kapitule r. 1581 (fol. 142) zabroniono poddanym kapituly wydzierzawiac swe grunta obcym poddanym, lecz tylko sasiodom tej samej wsi za zezwoleniem pana.

⁶ Szczegolowo okreslono ich obowiazki i daniny na kapitule r. 1586 (fol. 160).

⁷ Na kapitule r. 1571 podwyzszono do 3 grzywien i 16 groszy, lecz uszczuplone juz bardzo dziesieciny i dochody wikariuszy inkorporowano kapitule (fol. 115).

Item decreverunt domini rogandum esse reverendissimum, ut canonicatum vacantem primo quoque tempore pro praedicatorum circa ecclesiam conservando concedat.

Item decreverunt domini statutum confirmandum, ut omnes praelati et canonici habeant procuratores circa ecclesiam, qui absentantur, sub poena in statuto expressa.

Item domini decreverunt, si quis fundum suum haeretico locaverit, puniendus est in fundo et r. d. Silvester Roguski monendus est, qui suum fundum commisit domino Niemojewski.

R. 1598 pro festo ss. Petri et Pauli apostolorum [f. 186 v]

Stalla in choro ordinata.

Hactenus multoties compertum erat nullum vel valde confusum tam a praelatis quam a canonicis in stallis templi ordinem servari solvere, ut deinceps haec suo ordine fiant, decernit v. capitulum ut r. d. capitulares praelati et canonici Cruswycienses in suis stallis Cruswycienses eundem ordinem et formam teneant, quam ecclesiae cathedralis Wladislawiensis r. d. capitulares tenere consueverunt: ita ut in dextra templi d. praepositus, d. scholasticus, d. cantor, d. cancellarius, in sinistra d. decanus, d. archidiaconus, d. custos. Tandem domini canonici per senium unus in dextra, alter in sinistra, tertius item in dextra, quartus in sinistra, et sic deinceps. Senium autem a receptionis tempore pensandum erit.

R. 1600 pro festo Dedicationis ecclesiae in dominica secunda Paschae [f. 198]

Domini considerantes ex multis casibus librum actorum capitularium, si penes d. procuratorem perpetuo retineretur et servaretur, periculis et perditioni obnoxium esse, statuerunt et decreverunt penes ecclesiam Crusviciensem sub clausura r. d. Ioannis Dominowski aut alterius confratris ad ecclesiam residentis perpetuo servandum esse.

R. 1600 pro festo ss. Petri et Pauli apostolorum [f. 198 v]

Tractatus de ordinationibus ecclesiae Crusviciensis.

Post longam inter se consultationem de ordinationibus huius ecclesiae reverendi domini unanimi consensu et concordibus votis statuerunt ordinationem priorem in dioecesana synodo inscriptam ac nominibus dominorum capitularium Crusviciensium subscriptam et aliquot annis in ecclesia Crusviciensi servatam usuque comprobata nunc etiam esse tenendam et iuxta illam ecclesiam Crusviciensem gubernandam.⁸ Alteram vero ordinationem privata auctoritate reverendissimi domini episcopi defuncti sine consensu capitulari introductam, uti minus ecclesiae convenientem venerabili capitulo valde onerosam reverendissimi domini

⁸ *T. j. orydacja z r. 1586.*

episcopi moderni iudicio reservandam esse decreverunt et decernunt in praesens.

R. 1611 *czerwiec 28* [f. 214 v]

De amovendis hominibus saecularibus dictis świętniki.

Inutilitatem hominum saecularium dictorum świętników circa ecclesiam collegiatam Crusviciensem commorantium et agros eiusdem ecclesiae colentium considerantes reverendi domini eosdem a praefatis agris amovendum, utque privilegia, si quae habent super huiusmodi agros exhibeant, compellendum ac tandem de praedictis bonis cum evidentiore ecclesiae emolumento disponendum decreverunt.

V

[f. 125 i 126] *Na kapitule generalnej 28 czerwca 1575.*

Articuli reformationis ecclesiae Crussviciensis ex consilio et consensu praelatorum et canonicorum pro eodem capitulo generali interessentium per reverendissimum dominum episcopum Vladislaviensem constituti.

[1] Qui habent praestimonia, ad ecclesiam frequentius visitandam tenentur secundum statutum, hoc idem ceteri, quantum possunt, facere debent.

[2] Obligantur bini ad habendum singulos vicarios sub poena privationis fundi vel, si hoc maiori parti capituli placuerit, ut quatuor unum vicarium haberent sub eadem poena,

[3] Ratione decimarum ad vicarios pertinentium solvatur certa summa per praelatos et canonicos, ipsae vero decimae in usum capituli convertantur et inhibeat vicariis, ne se ingerant de praefatis decimis.

[4] Singuli praelati et canonici tenentur conferre ad extruendum domos vicariorum.

[5] Pro fabrica ecclesiae tenentur omnes solvere statuto tempore sub excommunicatione per procuratorem ferenda vel arrestatione fructuum.

[6] Pro cappalibus singuli ecclesiam intrantes solvunt [qua]ternas marcas.

[7] Custos tenetur dare quotannis duas marcas pro cera et vino.

[8] Pro cera et vino constituta est decima in Klonowo valoris marcarum duodecim et in Mali Przewosz valoris duarum marcarum.

[9] Praepositus Strzelnensis unam marcam tenetur pro vino dare.

[10] Omnia onera ecclesiae tenentur exsolvere sub poena censuratum, quas si toleraverint, per duos menses privationi subiacent.

[11] Capitulo generali tenentur omnes interesse sub poena duarum marcarum, nisi miserint ad excusandum legale impedimentum vel scholares fuerint in studiis.

[12] Singuli procuratores habere tenentur sub poena excommunicationis, quapropter nemo posthac in ecclesiam suscipiatur, nisi prius nomine suo procuratorem constituat.

[13] Si quis fundum suum haeretico locaverit admonitusque intra annum non recuperaverit, talis privandus est eo fundo.

[14] Rector scholae quatuor marcas debet habere a scholastico et decimam in Lagewniki, particepsque debet esse refectionum una cum vicariis iuxta statuta.

Haec continentur in statutis capituli, quae deinceps sequuntur, ex deliberatione sunt constituta.

[15] Dominus praepositus ex liberatione sua promisit se daturum decem marcas praedicatori aedificaturumque duas domos vicariorum.

Templum sti Clementis in oppido reficiendum ex fructibus praebendae in eo constitutae, qui arrestandi sunt, et addendum eodem per oppidanos et praelatos, quantum satis sit ad eam rem.

[16] Reverendissimus pollicetur se curaturum de praebendis ex locis desertis in ecclesiam Crussviciensem transferendum et in ornamenta ecclesiae convertendum consensu regio super ea re obtento.

[17] Item unus canonicatus praedicatori conferendus.

[18] Curabit de refectionibus augendis et missalibus substituendis tum ex aliis pensionibus sive fructibus ecclesiasticis, tum ex praebendis et canonicatibus aliquibus extinctis.

[19] Excommunicati ob non soluta onera ecclesiae, qui annum legalem insordescunt, secundum canones tamquam de haeresi suspecti et secundum statutum capituli, quod diucius quam per duos menses censuras tolleraverint, si contumaces fuerint, ad totam causam pro secundo, tertio, quarto cittandi sunt ad videndum se privari, et si ad ecclesiam venerint, a sacris arcendi, nisi pro debitis omnibus satisfecerint et absolutionem pecierint.

[20] Quod si quis praedictis omnibus et singulis satisfacere contempserit vel neglexerit, excommunicationi subiacebit, quam si per duos menses tolleraverit, beneficiis illius ecclesiae per reverendissimum dominum episcopum privandus est.

Ex mandato reverendissimi domini Stanislai Karnkowski episcopi Wladislaviensis insertum.

VI.

Dwie ordynacje Hieronima Rozdrażewskiego z r. 1597.

1.

[f. 175 v — 179] Hieronimus, comes a Rozrazow, Dei et apostolicae Sedis gratia episcopus Vladislaviensis ac Pomeraniae etc. Ad perpetuam rei memoriam. Quamvis nos de anno millesimo quingentesimo octu-

agesimo sexto pro pastorali nostra sollicitudine iniquitate temporum ob solitudinem loci et non residentiam praelatorum et canonicorum ecclesiam collegiatam Crusviciensem desolatam eamque ad unum duntaxat et eundem incertum vicarium redactam, in meliorem statum redigere et reformare volentes, nonnullas ordinationes, prius tamen praemissa deliberatione et aliquot tractatibus cum venerabili capitulo et canonicis ecclesiae praefatae habitis, praescripserimus multaque, quae ad cultum divinum in ecclesia illa intermissum iam restituendum muniaque et officia suo ordine et iuxta ordinationem aliarum collegiatarum explenda constituerimus vicariisque senis ordinatis et pro cuiuslibet illorum salario decimam partem fructuum praedictis praelatis et canonicis detractam assignaverimus et insuper vacantes sub illud tempus, duas villas praestimoniales Chelme^{bt} et Ulomie^{bu} et postmodum alias vacaturas Paprosz et Krussa mensae capitulari, ut praelati et canonici ad residentiam circa illam ecclesiam eo alacrius et commodius faciendum invitarentur, annexuerimus, illique perpetuo incorporaverimus et ad eandem residentiam fundandam quinquaginta florenos numeri et monetae Polonicae ex illarum proventibus pro praelatis et canonicis, quibus ex ordine missam dominicis et festis sub poena pecuniaria celebrandam septimanatim iniunximus, assignavimus distributionesque praeterea pro festo ss. Petri et Pauli, quo die et tempore capitulum celebrari consuevit, nimirum, si in vigilia praedictae festivitatis advenerint et vigiliis defunctorum cantaverint, duodecim grossos, qui primis vesperis, quadraginta octo grossos, qui die ipso ss. Petri et Pauli matutinis adfuerint, decem grossos pro summo sacro et vesperis interessentibus elargiendum duxerimus, ultra quod pro conclusione illius capituli duos florenos et pro refectionibus triginta grossos eosdem et quemlibet illorum interessentem lucrari voluimus, reliquum vero, quod ex proventibus dictarum villarum praestimonialium superfuisset, in carbona dicta ecclesiae reponi et asservari ac pro sustentatione vicariorum, si forte decima pars fructuum ex fundis praelatorum et canonicorum detracta ipsis non suffecisset, impendi. Certam insuper quotam ex praelatorum et canonicorum ibidem proventibus nostra praefata ordinatione ademptam pro fabrica illius ecclesiae iucundoque ingressu nec non cappalibus et ornamentis et non in alios usus aut privata commoda convertendum disposuerimus. Quia tamen praedictas ordinationes et decreta nostra, sicuti praemisum est, facta praelati et canonici eiusdem ecclesiae hucusque eluserunt nec illa adimplere curaverunt, immo contra expressas inhibitiones nostras aliquoties sibi eo nomine factas fructus nihilominus villarum praestimonialium praefatarum pro mensa sua incorporatarum in proprios usus distrahere praesumpserunt et hucusque ipsis iuxta voluntatem propriam disponere non verentur vicariosque sex, etiam si prae-

^{bt} Chelme^{cz} or. (W).

^{bu} Klonicz or. (W).

nominatarum duarum villarum, Paprosz quidem de anno 1588 et Krussa de anno 1593 possessionem et usum assecuti fuerint, fovere contemnant et in multis aliis punctis et clausulis praedictae ordinationi nostrae contraveniunt et adversantur, ideo nos volentes omnino, ut quae semel pro reformatione huius ecclesiae et in ordinem meliorem in illa desolatione, reductione statuimus et decernimus, inviolabiliter servetur, easdem nostras de anno ut supra factas constitutiones et ordinationes approbandas, pariter innovandas, confirmandas et insuper novas alias, quas successus et opportunitas temporum proventuumque ad mensam de praedictis duabus villis nos nes [bv] subministrat nobis faciendum, ordinandum et praescribendum esse duxerimus, pro[nun]tiamus, facimus, ordinamus, praescribimus in hunc qui sequitur [modum].

Et imprimis statuta et constitutiones, si quae praesentibus ordinationibus et decretis nostris repugnent aut illorum executionem quomodo impediunt, tollendum et reprobandum innovamus et constituimus, praedictas villas praestimonialiales Chelmce, Ułomie, Paprosz et Krussa mensae capituli per nos perpétuo incorporatas et annexas nemini unquam amplius in optionem cedere bw debere, nec pro villis praestimonialibus habendas, immo eas pro bonis mensae capitularis reputandas nec fructus ipsarum in alios usus et necessitates, quam infra nominatas et iuxta hanc nostram praesentem, quam de novo facimus, ordinationem convertendos esse. Et quoniam comperimus non aliam solitudinis illius ecclesiae et neglectorum in ipsa officiorum causam extitisse, quam nullam praelatorum, paucorum vero circa illam canonicorum residentiam esse, idcirco cupientes, licet non omnes possimus, saltem aliquos ex canonicis ad residentiam circa praefatam ecclesiam invitare et caeteros viciniore ad saepius visitandam illam eo alacriores reddere, statuimus et ordinamus, ut praelati et canonici iuxta ordinem alias iam praescriptum septimanarum suarum missas per se vel confratres suos ad hoc rogatos obire et primas vespertas summumque sacrum diebus dominicis ac festivitibus solemnioribus cantare bis in anno, exceptis septimanis, quae pro vacantiis habentur, teneantur. Omnibus quidem praelatis et canonicis praedictis missas septimanatim decantantibus debit procurator capituli modernus et pro tempore existens ex fructibus et emolumentis et obventionibus dictarum villarum tres florenos in moneta elargiri et numerare ita tamen, ut praedictas septimanas obeuntes praelati seu canonici ministrantes sibi in praedicto officio missae vicarios et rectorem scholae ac aliorum, quorum vices supplebunt, dominicis et festivitibus pro prandio invitent et modeste cibo potuque reficiant. Caeterum, ut qui maius obsequium ecclesiae impendunt, maiora etiam emolumenta inde reportent, volumus, ut assi-

bv Słowa w rękopisie wytarte, co również ma miejsce i na rogach dolnych dwóch następnych kart.

bw edere or. (W).

due residentibus circa ipsam praelatis et canonicis pro refectionibus septimanalibus, cum quotidianae distributiones ob proventuum mensae tenuitatem institui et ad praesens ordinari non possint, singulis quindecim grossi per procuratorem perpetuis temporibus numerentur quoadusque de quotidianis distributionibus iuxta praescriptum S. Concilii Tridentini seu aliquem alium licitum usum de iure commodius per nos vel successores nostros provisum fuerit. Ad excitandum vero maioris propensionis in canonicis in suam ecclesiam affectum augendumque in ipsis devotionis et pietatis cultum, quem merito in deserviendo illi ecclesiae munereque debito impendendo si non assidue, saltem certis temporibus circa illam residentes gerere debent et sunt obligati, statuimus, ut qui pro festivitibus Sanctorum Omnium et Dedicacionis Ecclesiae ad praedictam ecclesiam convenerint ibique primis vesperis interfuerint, quindecim grossi, qui vero summo sacro ad finem utque celebrantes astiterint, unum florenum, et qui defunctorum vigiliis decantaverint, quindecim ibidem grossos ex praedictis fructibus villarum praestimonialium per procuratorem unicuique distribuendum lucentur et percipiant. Qui vero praedictis festivitibus ecclesiam adire et ibidem divinis officiis interesse neglexerint, extunc ipsos pro capitulo generali illius anni in festo ss. Petri et Pauli ad percipiendum grossum et, si aliqua residua ex totius anni redditibus superfuerint, inhabilitamus, nisi fortasse ipsi gravi infirmitate corporis vel aliquo alio impedimento legitimo detenti, de qua tamen per duos [confratres] seu ad minus unum fidem integram facere tenebuntur pra^[bx] non potuerint. Ne autem decima parte [fructuum] ex praelaturis et canonicatibus pro sustentatione decreta vicarii defraudentur, praesertim cum admodum leviter et non iuxta illorum verum valorem fructus et redditus signati et aestimati essent, constituimus denuo, omnes fructus et redditus omnium praelaturarum et canonicatum, ut iuxta ipsorum verum annum valorem, ad quem ascendunt, per venerabilem dominum Mathiam Dambrowski archidiaconum et Gasparum Chronovium cantorem ecclesiae Crusviensis intra tres menses taxentur et aestimentur seu ipsimet domini praelati et canonici, si capitulo interfuerint, verum annum valorem suorum beneficiorum exprimere teneantur, alioquin si veram aestimationem fructuum aliquos suppressisse fuerit deprehensum, poena quindecim marcarum, si valorem sexaginta marcarum beneficia ipsorum excesserint, sin minus, decem marcarum plecti et nihilominus ad contribuendum decimam partem fructuum per deputatos nostros aestimandos cogi et compelli volumus. Quam quidem decimam partem fructuum aestimatam tenebuntur pro festo s. Martini singuli iuxta decimae taxationem procuratori capituli sub poena viginti marcarum consignare, quae praedictis vicariis ultra salarium quadraginta florenorum cuilibet

^{bx} *Słowa w rękopisie wytarte.*

ipsorum annuatim constitutum pro porrectionibus septimanalibus unicuique per grossos quatuor septimanatim distribuetur, iniungentes ipsis, ut perpetuis futuris temporibus singulis diebus maturam et officium Beatae Mariae Virginis et singulis feriis sextis vigiliis defunctorum iuxta consuetudinem veterem ecclesiarum collegiatarum decantent. Reliquum vero, quod ex fructibus villarum praedictarum mensae recens incorporatarum et aliis quibuscunque obventionibus, decimis, censibus, missalibus et aliis emolumentis ad se quoquomodo pertinentibus, cuiuscunque generis et qualitatis existant, permittimus, ut id inter se domini praelati et canonici divinis officiis pro festivitibus s. Petri interessentes viritim dividant et distribuant. Cum vero pro fabrica ecclesiae vetus contributio per dominos praelatos et canonicos pendendi consueta vix ad quatuordecim florenos ascendat et haec ad reparationem illius nequaquam sufficiat, debent in posterum domini praelati et canonici proportionatam pecuniam iuxta proventuum suorum aestimationem iam a nobis indictam conferre ita, qui valoris centum florenorum beneficium possedisset, quinque florenos, qui quinquaginta, medium tertium florenum, et sic singuli pro parte sua proportionabiliter certam pecuniae summam contribuant, quae non nisi in necessarias illius ecclesiae impensas de consilio capituli denique convertatur, ipsumque capitulum ante omnia organa comparanda domumque vicario extruendam locumque illum, in quo ceterae domunculae consistunt, a via publica sepiedum et distingendum curabit. Quo vero necessitatibus fabricae liberalius subvenire possit, conformando nos consuetudini bene ordinarum ecclesiarum in eiusdem fabricae beneficium instituimus caeci praesentiam, quae ad instar unius canonici in omnibus refectionibus canonicorum participare debeat, quo ex ista portione desolationi illius ecclesiae commodius succurri possit. Ne autem eorum omnium et singulorum, quae praesenti ordinatione nostra sunt a nobis praescripta et ad cultus divini propagationem officiorumque debitam in ipsa renovationem constituta, ignorantia alicuius ex praelatis et canonicis se in posterum excuset, statutum vetus ecclesiae praedictae innovantes decernimus, ut unusquisque praelatus et canonicus extra dioecesim existens procuratorem ex confratribus suis habeat et constituat, qui sui nomine observationi ordinationis huius praesentis attendat et [provideat], ne per suam et incuriam et negligentiam ordo in ipsa institutus aliquomodo perturbetur, alioquin nos ex praedicti statuti dispositione ad poenas privationis contra ipsos procedemus. Quod si in posterum reditus et proventus praedictae mensae adeo excreverint, ut ampliores distributiones etiam quotidianae venerint residentibus assignandae, vel si nos ipsi aliquam rationem augendi illius fructuum, prout deliberamus, invenimus, extunc nobis alterius novae ordinationis, quae ex maiori residentium commodo extiterit illius ecclesiae, faciendae potestatem reser-

vamus declarantes nos ne nunc quidem per istam ordinationem capitulo praeiudicare velle, immo si forte maior pars capituli consilio prius inter se habito et tractatibus legitimis et rationabilibus praemissis ipsam aliquatenus onerosam et praeiudicalem praetenderit, extunc ipsis seu alicui ex gremio ipsorum specialiter sex hebdomadas ad dicendum et allegandum causas et rationes, quare praedicta ordinatio effectum suum sortiri non debeat, praefigimus et assignamus, alioquin ipsam contradictione quavis non obstante in suo robore et firmitate conservamus. Et nihilominus iam exnunc eandem vobis venerabilibus dominis praelatis et canonicis totique capitulo ecclesiae nostrae collegatae Crusviciensis intimamus et ad notitiam deducimus volentes, ut a festivitate Sanctorum Omnium in omnibus suis punctis et clausulis effectum suum sortiatur et unumquemque ad sui observationem obliget et afficiat, et insuper vobis et cuilibet vestrum inhihemus, ne ultra refectiones, quas vobis in hac et anteriore ordinatione nostra assignavimus, aliquid amplius sive proventibus sive superiorum remanentiis hoc proxime capitulo venturo percipiatis aut inter se dividatis, immo potius quicquid superfuerit, in carbonam reponatis, alioquin scitote vos ad illorum restitutionem in duplo debitis iuris remediis, etiam sequestrationem suorum proventuum compelli debere. In cuius rei fidem praesentibus manu nostra subscriptis sigillo nostro communiri iussimus. Datum Vladislaviae die undecima mensis iunii anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo septimo.

Hieronimus epus Vladislaviensis.

L. S.

2.

[fol. 183 i 184] Hieronimus comes a Rozdraszow Dei gratia episcopus Vladislaviensis et Pomeraniae ad perpetuam rei memoriam. Etsi nos non ita pridem statum ecclesiae Crusviciensis reformare et in meliorem ordinem redigere cupientes nonnullas ordinationes nostras et constitutiones, quae in diurnis et nocturnis officiis iuxta antiquam consuetudinem circa eiusmodi collegiatae ecclesias in hac provincia receptam decantandis missisque septimanalibus per venerabiles in Christo fratres praelatos et canonicos praedictae ecclesiae celebrandis in posterum observari deberent, ediderimus in gratiamque residentium inibi canonicorum et vicariorum refectiones certas septimanales instituerimus multaque alia tum pro dictorum canonicorum, praelatorum et vicariorum isthic residentium commodo, quam ecclesiae utilitate fabricaeque illius emolumento, quae latius in praefatis litteris nostris de die 25 iunii [s] anno praesenti confectis continetur, sanxerimus et ordinaverimus, verum cum nonnulla, quae praedicta ordinatione nostra comprehensa sunt, aliqua moderatione indigerent supplicarentque nobis praedicti praelati et canonici, ut pro illorum maiore commoditate ipsa tum mo-

deraremur, tum mutaremus, nos illorum commoditatibus consulere cupientes imprimis illud tempus, quo pro festivitate Omnium Sanctorum praedicti domini praelati et canonici qu[am] etiam profesto Dedicatio-
 nis Ecclesiae iuxta recentem ordinationem nostram [ad illam] ecclesiam convenire erant astricti in aliud nempe tempus, festum s. Michaelis Archangeli de mense septembri celebrari solitum commutandum duximus volumusque, ut non amplius pro festo Sanctorum Omnium sed pro die s. Michaelis Archangeli praedicti praelati et canonici ad ecclesiam hanc convenient refectionesque a nobis in dicta ordinatione nostra assignatas, quemadmodum et altera die Dedicatio-
 nis Ecclesiae suae et non alias lucrentur et faciant suas, quin etiam ipsis etiamsi pro dictis festivitatibus s. Michaelis Archangeli et Dedicatio-
 nis Ecclesiae non convenerint nec officiis divinis interfuerint, indulgemus, ut nihilominus ad grossam, seu id, quod ex praedictae ecclesiae fructibus redditibus pro refectionibus et aliis ecclesiae necessitatibus applicatis superfuerit, pro capitulo generali s. Petri percipiendum habiles existant ad illosque lucrandum tantum iuris habeant, tamquam si pro praedictis festivitatibus ad ecclesiam convenissent divinisque officiis interessent. Caeterum ne in posterum dubitari contingat, an constitutio nostra de missis septimanalibus celebrandis, ad non residentes, ut ipsis etiam rogatis, vice aliorum praedictas missas obire liceret, se extendat, declaramus unumquemque praelatorum et canonicorum pro beneplacito suo aliquem ex confratribus sibi bene visum etiam non residentem ad celebrandum vice sua septimanales missas licite posse deligere, ita tamen, ut in praeiudicium residentium caeteri praelati et canonici non residentes, sex aut octo milliaribus ab ecclesia distantes singuli non nisi duorum confratrum non residentium vices supplere possint et valeant, etiamsi a pluribus, quam duobus, ad hoc specialiter deputati et substituti essent. Porro caeteras constitutiones nostras et ordinationes de die 15 [s] iunii anno praesenti factas, tam circa fabricam, quam officiorum divinatorum decantationem et alia ibidem praescripta, volumus in suo robore et firmitate permanere et etiam tum a proxime venturo festo s. Michaelis Archangeli inviolabiliter observari et effectum suum in toto sortiri, praeceptum de procuratoribus venerabilis capituli recens ab ipso deputatis vel in futuro deputandis et eligendis, quatenus illam ipsam in omnibus suis punctis et clausulis, articulis et dispositionibus, exceptis iis, quae per nos ad praesens esse moderata observent et plenarie adimpleant, nec ipsi quocumque colore, praetextu vel ingenio contraveniant, sed ad nos, quatenus de ipsorum interpretatione et sensu dubitare rationabiliter aliquando contingat, pro declaratione et decisione, quam praesentibus nobis relinquimus, recurrant. Quoniam vero semel duntaxat in anno generale capitulum pro festo s. Petri et Pauli celebrari in dicta ecclesia collegiata consuevit, quo tempore omnia negotia capitu-

laria ecclesiae illius utilitatem et commodum concernentia expediri oportet, ea autem sit quorundam praelatorum et canonicorum praedictae ecclesiae vel negligentia vel discordia, ut vel pro illo capitulo convenientes receptis refectionibus et petita inter se residua parte proventuum, quae grossa vocatur, iuxta senium vesperis absolutis, capituli conclusionem maturent et tractationibus ac deliberationibus illius, licet interdum necessitas ecclesiae ab ipsis id efflagitet, diutius vacare recusantes, confestim ab ecclesia discedant, decernimus, ut nullus praelatorum et canonicorum pro praedicto capitulo celebrando veniens, nisi capitulo finito et deliberationibus in illo propositis conclusis et ad suum finem deductis discedere praesumat. Volumus autem ab hoc tempore capitulum in vigilia ss. Petri et Pauli mane incipi et a missa S. Spiritus, quam unus fratrum ex ordine antiphonam decantabit, auspiciari ita, ut hoc die tres ad minus horae deliberationibus et sessionibus dari debeant, ipsa vero festivitas s. Petri, dum officia divina peraguntur et sermo ad populum habetur, a quibusdem [by] tionibus libera singulari devotione et missarum privatarum [bz] colatur et observetur, quo tamen die maxime pomeridia [ca] et excipiendum quaerelis subditorum et postulatis nobilium [cb] vacare possunt, dummodo divina officia suis temporibus et devota devotione et reverentia absque distractione populi absolvant et post secundas vesperas alias vesperas defunctorum decantent et interim, quicquid temporis a divinis officiis peragendis superfuerit, illud praedicti capituli tractatibus insumant et non nisi in crastino s. Petri, matutino et missa pro defunctis peracta negotiis et deliberationibus debite confectis, capitulum concludatur, alioquin, qui ad conclusionem capituli integre non perstiterint dimidia parte, quam ex residuo proventuum inter se partientur, volumus esse privatos. Quas litteras moderationis, revocationis, mutationis ordinationum nostrarum praefatarum et constitutionum nostrarum his praesentibus contentarum omnibus et singulis praelatis et canonicis illius ecclesiae intimamus, insinuamus et ad notitiam deducimus volentes, ut ad valvas ecclesiae collegiatae affixa hic afficiant, ac si unicuique ipsorum personaliter intimatae fuissent. Datum Wladislaviae die quinta decima mensis septembris M.D.XCVII [1597].

Hieronimus epus Wladislaviensis et Pomeraniae

L.. S.

VII

Na kapitule generalnej 1611 czerwca 28 [fol. 213 v. i 214]

Proposita illustrissimi reverendo domino Martino Koscieski cantori Crusviciensi Vladislaviensique canonico ad praesens generale capitulum in scriptis data et per ipsum oblata iuxta tenorem, qui sequitur.

by, bz, ca, cb, *Słowa w rękopisie wytarte.*

1. Nostro nomine omnes, qui ad illud convenient, amanter salutabit.
 2. Monebit, ut in usum revocentur diligenterque serventur ordinationes piaae memoriae reverendissimi Rozdraszowii epi primum de anno 1586, deinde vero anno 1597 factae et editae.
 3. Vicarios sex, qui continuo circa ecclesiam resideant et divina officia more aliarum collegiatarum ecclesiarum peragant, habeant pro illorumque sustentatione congruas proventuum portiones assignent iuxta commemorati reverendissimi domini episcopi ordinationes.
 4. Septimanales missae per canonicos seu illorum substitutos peragantur et ad minus una marca ratione missalium missam decantaturo ex proventibus mensae capitularis detur; videtur enim multum decessurum, si tres floreni pro missalibus expenderentur, quemadmodum a Rozrazowio fuit constitutum.
 5. Ex decima parte proventuum canonicalium refectioes septimanales iuxta ordinationem reverendissimi episcopi Rozrazowii anno 1590 factam distribuantur canonicis residentibus.
 6. Iucundi ingressus pecunia non in alios usus, quam cappalium seu aliorum ornamentorum ecclesiae convertantur.
 7. Ex proventibus praestimonialium villarum Chełmcze, Ułomie, Paproz et Crusta certa aliqua summa pecuniae iuxta proportionem reddituum pro fabrica ecclesiae in aerario asservanda quotannis dependatur.
 8. Ex eiusdem proventibus sexaginta tamen et non plures floreni pro refectioibus distribuendis inter interessentes capitulo assignentur exceptis refectioibus, quas ratione interessentiae divinis mos est persolvi.
 9. Ut inventarium annorum proventuum venerabilis capituli item rationem expensarum, quam in praesenti capitulo procurator facturus est, nobiscum communicent.
 10. Statuta capitularia vetera et nova ordinationesque ecclesiae illius per antecessores nostros factas seu ipsarum exemplum descriptum exhibeant.
 11. Ut caecus instituat, qui cum residentibus refectioes capit et in usum ecclesiae asservet iuxta mentem reverendissimi domini Rozdraszowii, dominos canonicos hortabitur.
- Ad omnia autem ista puncta responsum in scripto postulabit aut dominum archidiaconum Crusviciensem, ut illud ad nos referat, ad-monebit.

Responsum super proposita illustrissimi.

Reverendi domini praelati et canonici ad tractatum super propositis illustrissimi et reverendissimi domini accedentes imprimis pro paterno erga hanc ecclesiam zelo curaque et sollicitudine, qua illustrissima et reverendissima Dominatio in hoc felici episcopatus sui regimine su-

stinet ecclesiasque hinc declarare contendit, gratias, quantas possunt, maximas agendas^{cc} suae illustrissimae Celsitudini decreverunt. Dein quoad ordinationes reverendissimi olim piaae memoriae Rozrazewii eas, prout habent pro sacrosanctis, ita a se sancte coli et observari recognoverunt; quodsi forte quidpiam in eisdem reperiatur, quod debitae executioni non sit hucusque demandatum (utpote quod vicarii sex circa ecclesiam hanc non foveantur, sed duntaxat quatuor et loco reliquorum duorum choralistae duo tertiusque rector scholae, tum et quod missalia iuxta taxam in eisdem ordinationibus descriptam non solvantur, sed celebrantibus per unum duntaxat florenum singulis septimanis iisdemque residentibus canonicis, per quos missae huiusmodi tam suo, quam aliorum praelatorum et canonicorum absentium nominibus absolvuntur, solvatur; pro quotidianisque distributionibus eisdem unicus similiter florenus septimanatim dari sit assignatus) obnixè rogandum decrevit venerabile capitulum illustrissimum dominum, ne id suae temeritati, sed potius tenuitati^{cd} ac exiguitati^{ce} proventuum huius ecclesiae adeoque mensae capitularis imputetur. Paratum tamen se obtulit venerabile capitulum ordinationibus, huiusmodi satisfacere easque observare, modo illustrissimus et reverendissimus dominus pro sua innata benignitate et erga ecclesiam propensione tenuitati ipsorum prospicere gratiose non dedignetur, quod etiam atque etiam ab eodem reverendissimo petendum statuit. Porro quantum ad caecum canonicum instituendum venerabile capitulum minus necessarium esse existimat, cum officia per caecum huiusmodi absolvenda per procuratorem capituli absolvi consueta sint.

VIII

Zwód statutów kapituły kruszwickiej z 1670 r.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Casimirus Florianus dux in Klewan Czartoryski, Dei et apostolicae Sedis gratia episcopus Vladislaviensis et Pomeraniae. In eo maximam partem officii nostri pastoralis consistere illudque studiose curare nos debere iudicamus, ut non tantum ecclesiae per universam nostram dioecesim in suo decore ac nitore conserventur, verum multo magis personae divinis officiis in iis vacantes sanctis legibus ac institutis communiuntur; iuxta quae in suis muniis rite obeundis regulentur exemploque ac documento plebi esse possint. Proinde cum ecclesia collegiata Crusviciensis, olim

^{cc} agendas or. (W)

^{cd} tenuitate or. (W)

^{ce} exiguitate or. (W).

cathedralis, iniuria temporum a multo tempore satis squallida et lacera existens, nunc cura et sumptu praelatorum et canonicorum ipsius magna ex parte refecta, instaurata et ad decorem deducta sit, in diesque magis deducatur, ut eo magis fulgida ac sine ruga appareat, ad ordinanda statuta et leges capitulares praelatorum et canonicorum illius ecclesiae sanciendas ipsorummet supplicationibus permoti, animum induximus. Quae quidem statuta, licetsi ab antecessoribus nostris, praesertim a reverendissimo olim Matthia Drzewicio formata et conscripta fuerint, illa tamen usu temporis ac grassante in Regno hostilitate Suecica, per asservationem et defossionem in terra putrida, lacera illegibiliaque et, quod magis est, veterum temporum conditioni magis quam praesentium congrua et convenientia comperimus. Itaque imprimis antiquae statuta quoad fieri potuit excerpta, quaedam vero collegio capituli necessaria de consensu illius, in generali capitulo ss. apostolorum Petri et Pauli celebrato praesentibus perillustribus, reverendissimis, illustribus et admodum reverendis dominis Petro Mieszkowski decano, Paulo Patrykowski custode, Ioanne Colmner cancellario, Stanislao Domaniewski Dei et apostolicae Sedis gratia episcopo Margaritensi, suffraganeo Vladislaviensi, Ioanne Lutomirski, Stephano Wilkostowski, Thoma Brzeznicki, Stanislao Żeromski, Laurentio Piątkowicz, Ioanne Krapiewski, Alberto Latos, Valentino Tomalski, Paulo Przeradzki, Paulo Psczonowski et Stanislao Zienkiewicz praelatis et canonicis, illudque capitulum repraesentantibus et unanimi voto approbantibus de hocque nobis supplicantibus, ordinavimus, edidimus, publicavimus, eandem in unum statutorum librum contullimus et describi mandavimus decernentes eadem statuta ad normam venerabilis capituli Vladislaviensis perpetuum robur habere debere; [f. 3v], quae a praelatis et canonicis dictae ecclesiae collegiate Crusviciensis nunc et in posterum futuris, circa suam ad ecclesiam receptionem iuramento firmari debebunt. Mandamus igitur haec statuta iurata atque iuranda perpetuo pro statutis habenda, reputanda inviolabiliter per praelatos et canonicos eorumque successores sub reatus periurii poena observanda.

[I] Statutum de iureiurando

Cum statutis provincialibus de iureiurando sancitum fuerit et ius commune satis superque disponat, ut omnes praelati et canonici iuramenta praestarent de observandis ecclesiarum statutis, itaque et nos rationabiliter statutum iuramentorum atque formam eorundem infrascriptam primo loco posuimus, decernentes, ut omnes praelati et canonici ecclesiae collegiatae Crusviciensis non attento eo, quod ante per procuratorem legitimum iuraverint, nihilominus, cum ad ecclesiam venerint, per dominos praelatos et canonicos pro tempore existentes non

aliter ad ecclesiam recipiendi atque ad provisionum, refectionum et aliarum obventionum perceptionem admitti atque pro praelatis et canonicis haberi debeant, donec primum praestent iuramentum corporaliter, sic ut est infra descriptum. Quod quidem iuramentum etiam praestandum, dum per procuratorem quispiam se ad ecclesiam recipi petierit.

Forma iuramenti

Ego N. praelatus vel canonicus ecclesiae collegiatae Crusviciensis ab hac hora in antea fidelis ero et oboediens capitulo ecclesiae Crusviciensis. Statuta et consuetudines eiusdem capituli antiqua, nova, tenta et approbata, compactata et arbitrata, firmiter tenere et inviolabiliter observare promitto. Secreta et consilia capituli, quae mihi credita et revelata fuerint, signo, verbo et nutu me scienter in damnum seu praeiudicium capituli nemini pandam, et si damnum capituli tractari scivero, pro posse meo impediam, ne fiat. Iura ipsius capituli manutenebo et totis viribus defendam. Et ea, quae mihi ex parte capituli commissa fuerint, fideliter geram et sollicite exercebo. Haec omnia et singula promitto et iuro attendere et observare sine omni dolo et fraude. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei Evangelia. [f. 4]

[2] De duobus institutis generalibus capitulis et inchoatione eorum

Laudabiliter institutum et hactenus celebrari solitum fuit generale capitulum pro festo ss. Petri et Pauli apostolorum in ecclesia collegiata Crusviciensi; verum quoniam necessitates ecclesiae exposcunt, ut duo generalia capitula ad normam aliarum ecclesiarum tam collegiatarum quam cathedralium in anno celebrentur, ideo ex rationibus animum nostrum moventibus, per capitulum illatis et de hoc nobis supplicantibus, statuimus et decernimus duo generalia capitula in ecclesia collegiata Crusviciensi singulis annis celebranda. Primum quidem post festum ss. apostolorum Petri et Pauli et alterum post festum Nativitatis Beatae Virginis Mariae diebus immediate sequentibus. Ad quae omnes et singuli praelati et canonici pro tempore existentes convenire atque iisdem personaliter adesse pro bono communi proque statu meliori ecclesiae et capituli ac pro necessitatibus occurrentibus consultari teneantur et sint adstricti. Praesentium serie statuentes, ut in crastino festorum ss. Petri et Pauli ac Nativitatis Beatae Virginis praedictorum, semper capitula exordium sumant consiliorum ineundorum,

quae quidem continuis diebus sequentibus indiscontinuatim debent suam habere prosecutionem.

[3] Poena contra absentes et recedentes a capitulo generali

Quia vero plerique ex praelatis et canonicis magis privata negotia curare, quam ecclesiae, cui omnia sua studia impendere debent, consueverunt et nescitur quibus occupationibus aut etiam servitiis curialibus implicati ad generalia capitula contemptibiliter venire negligant, alii vero venientes mox ut negotiis privatis satisfecerint, locum et consilia capituli deserunt subito recedentes, idcirco statuentes decernimus, ut omnes et singuli praelati et canonici non tantum dictis duobus capitulis generalibus personaliter interesse teneantur, sed etiam quilibet illorum tandiu in continuatione capituli perseveret, quamdiu negotia tractanda exposcerent, alioquin absens, non solum refectionibus et distributionibus illius capituli carebit, verum etiam poena sex marcarum ex fundis ipsorum per procuratorem exigenda irremissibiliter punietur et ab assecutione praestimonii, si quod vacare tempore sequenti usque ad proximum generale capitulum contigerit, arcebitur. Et quicumque non concluso [f. -4 v] capitulo abierit, talis careat illius capituli aut diei, iuxta arbitrium fratrum, refectionibus seu distributionibus.

[4] De septimanali capitulo habendo

Pro varietate temporum eveniunt crebriores expeditiones negotiorum et tales aliquando, quae vel non patiantur moram, vel damnosum esset ad generalem fratrum conventum ad absolvendum eas expectare. Idcirco statuimus et ordinamus, ut praeter generalia capitula septimanales capitulares dies observentur, feriam sextam cuiuslibet septimanae diem capitularem esse decernentes. In quibus capitulis nihil debeat concludi perpetuo duraturum, ne ex defectu consilii, quod in pluralitate votorum sanius praeberi consuevit, ecclesiae aut mensae capitulari damnum irreparabile vel offensa notabilis inferatur. Sed quicquid perpetuitatem contingit, differatur ad decretum generalis capituli proxime celebrandi. Et si festum aliquod celebre die capitulari occurrat, tunc antecedenti die profesto capitulum celebrabitur. Ubi vero quispiam fratrum residentium quocumque impedimento legitimo obstante capitulum ingredi nequiverit aut venire non posset, talis occupatus licentiam absentiae a procuratore obtinebit.

[5] De electione, officio ac salario procuratoris.

Cum omnis communitas ad curandas illius rationes necesse habeat unum de medio sui collegii, qui omnia commoda, fructus, proventus et quaelibet negotia occurrentia curet ac in usum communitatis promoveat

damnaque et pericula propulset, ideo statuimus anno quolibet in capitulo generali ss. Petri et Pauli eligendum de medio fratrum procuratorem ex unanimi vel maiori sententia fratrum, qui incumbentia negotia ex voluntate capituli, vel si quid repentinum acciderit, quominus consilii capitularis particeps fieri non posset, pro conscientiae suae vinculo, quod potest melius et commodius, consulat rationibusque illorum prospiciat, redditus capitulares fideliter et diligenter petat, debita exigat et commoda reliqua adaugeat et de eisdem omnibus in capitulo generali ss. Petri et Pauli rationem plenam et calculum reddat; in casu vero mortis executores ipsius idem faciant [f. 5]. Et non alio tempore nisi in dicto capitulo generali ss. Petri et Pauli officium suum deponere debet, nisi forte gravis et diuturna infirmitas eiusdem intercesserit vel iter extra Regnum ei suscipi contigerit, aut in curandis negotiis capitularibus adeo negligens aut suspectus convinceretur, tunc in capitulo pleniori alter idoneus eligi poterit; ille vero convictus pro arbitrio capituli puniri debebit. Et ne frustra onus commune ferat, eidem procuratori per integrum annum munus administranti salarium annuum iuxta proportionem proventuum perceptorum et industriae laborisque in iis vindicandis, per capitulum, ipsi assignabitur. Et ut excusationibus ac renitentiae aliquorum amputetur occasio, statuimus, si quis unanimi consensu aut maioris partis sententia munus procuratoris temere detrectaverit, talis poena sex marcarum in instanti mulctari debet.

[6] De solutione capparum.

Volentes conformare ecclesiam collegiatam Crusviciensem cum ecclesiis metropolitana Gnesnensi et nostra cathedrali Vladislaviensi et eorum laudabilibus institutis, statuimus et decernimus, ut dum aliquis se in praelatum vel canonicum auctoritate quacumque apostolica vel ordinaria recipi petierit, non prius recipiatur, donec solverit, praelatus quidem decem marcas, canonicus vero sex ad manus procuratoris pro tempore existentis; quae marcae pro reparatione antiquarum seu comparatione novarum capparum de consilio capituli converti debent. Praeterea vicariis et sanctuariis consuetum salarium circa suam receptionem quilibet praelatus et canonicus solvet.

[7] De fabrica solvenda.

Laudabilem consuetudinem, quae in vim legis transiit, aliarum ecclesiarum imitati, hucidem in collegiata Crusviciensi de reficienda ecclesia statuendum duximus, ut iuxta antiquum morem pensio quinque florenorum a centum ex fundis dominorum capitularium quotannis fiat pro festo ss. apostolorum Petri et Pauli sub poena dupli. [f. 5 v].

[8] De septimanalibus missis per praelatos et canonicos absolvendis.

Cum autem beneficia propter officia conferantur, statuimus et ordinamus, quod quilibet praelatus et canonicus secundum suam receptionem ad ecclesiam pro sua septimana ex ordine sibi adveniente quatuor missas ad altare maius per se aut per confratrem praelatum sive canonicum decantare debet sub poena proportionali ex missalibus.

[9] De interessentia missarum quotidianarum.

Quoniam vero ea, quae ad salutem lucrandam et boni exempli excitandam imitationem pertinent, strictius videntur clero iniungenda, ideo statuimus, ut quilibet praelatorum et canonicorum residentium diebus singulis sacro missae officio de Beata Maria Virgine aut conventuali cantato interesse teneatur, sub privatione illius diei omnium distributionum, exceptis morbo laborantibus aut negotio capitulari occupatis, ita, ut constet capitulo cuiuscunque absentiae rationabilis excusatio.

[10] Die iis, qui ad negotia capituli deputantur.

Communiter evenit, ut praelati et canonici vel ad procuraciones gerendas, vel ad obeunda negotia capitularia deputati se excusare consueverunt; idcirco, ut eorum voluntas per viam praecepti ad obedientiam reducatur, statuimus, quatenus nullus fratrum per concordiam aut maioris partis capituli vota sive in legationem, sive in procuraciones, revisiones aut alia quaecunque negotia deputatus nominatusque existens excipere se debeat, excepto quod causa legitima redderet excusatum, quam iustam et rationabilem fratres iudicaverint. Eos tamen, qui ad negotia deputantur capitularia, hac fungi praerogativa decernimus, ut in prosecutione oneris eis impositi existentes refectionibus et anniversariis ac praesentes gaudeant et insuper iuxta arbitrium fratrum expensis competentibus debent provideri.

[11] De anno gratiae.

Cupientes lites et dissensiones, quae saepenumero super bonis praelatorum et canonicorum per mortem derelictis ratione anni gratiae eveniunt, ad fraternam deducere aequitatem, innitentes statuto provinciali statuimus, quodsi aliquis praelatorum et canonicorum infra primos tres [f. 6] menses, videlicet ianuarium, februarium et martium decesserit, partem quartam fructuum sui beneficii pro anno gratiae habeat omni contradictione proculmota. Si vero infra tres alios menses de medio sublatus fuerit, videlicet in aprili, maio, iunio, medietatem fructuum pro anno gratiae sine omni molestia percepturus erit. Si vero infra alios tres menses scilicet iulium, augustum et septembrem mortuus fuerit, tres partes fructuum pro anno gratiae obtinebit. Et peridem, si

infra ultimos tres menses videlicet octobrem, novembrem et decembrem fine ultimo vitam clauserit, fructus beneficii, quod in ecclesia Crusviciensi obtinebat, cessante quovis impedimento ad eum spectare debent integraliter.

[12] De intestatis.

Quamvis decedentium ultimae voluntatis dispositio et quaelibet actio testamentaria auctoritati ordinariae fuerit reservata, tamen hac in parte praelatis et canonicis ecclesiae collegiatae Crusviciensis paterne indulgemus et decernimus, ut ipsi de caetero de rebus mobilibus et immobilibus per fratres decedentes intestatos derelictis per se disponant; quatenus procurator seu a capitulo delegati inventarium rerum derelictarum quam primum conficiant easque in curam et dispositionem suam absque nostro successorumque nostrorum impedimento recipiant. Qui quidem procurator seu delegati a capitulo bona ipsius cum consensu capituli, prout salubrius videbitur, dispensabunt, ut solutis primum debitis per defunctum forsitan contractis, familiae salariis exequiis expeditis omnia alia pro anniversario et fabrica ecclesiae collegiatae ac eleemosynis fideliter erogabunt, capitulo rationem de expositis reddituri.

[13] De exequiis pro fratre ubicunque defuncto

Volumus praeterea et statuimus, quod pro anima cuiuslibet fratris defuncti de gremio capituli, ubicunque defunctus fuerit, decantentur per dominos praelatos et canonicos praesentes vigiliae et missa defunctorum, etiam praeter missam et vigiliam in die depositionis circa sepulturam, dum in ecclesia collegiata inhumaretur, decantatas; singuli etiam praelati et canonici non tantum residentes ad ecclesiam, sed etiam ab [f. 6 v.] ecclesia absentes, postea quam de morte fratris resciverint, tres missas pro anima ipsius absolvere erunt adstricti. A cantatione vero vigiliarum procurator capituli vicariis dabit unam marcam; sed quilibet vicariorum tenebitur missam legere pro anima eiusdem defuncti. Pro fratribus autem interessentibus de anno gratiae vel de bonis eiusdem defuncti derelictis non plus, quam unum aureum ungaricalem exigit. Quod si autem post mortem fratris neque de anno gratiae, neque de bonis illius relictis quicquam repeti posset, fratres praesentes exequias praedictas ex caritate fraterna, modo suprascripto nihilominus absolvere tenebuntur, et vicariis cantantibus de communi massa solvet unam marcam.

[14] De participatione eorum, qui non sunt presbyteri.

Prout in domo Domini pro exercitio divini ministerii gradus sacri ordinis sunt diversi, ita quoque stipendii ecclesiastici diversa cuique

ordini et conditioni congrua ratio necessario est constituenda, itaque statuimus, ut quicumque praelatorum et canonicorum in minoribus ordinibus existens tertia parte, subdiaconus vero et diaconus medietate omnium distributionum gaudere debeat.

[15] De praestimoniis vacantibus et provisione eorum.

Licet quidem in ecclesia collegiata Crusviciensi nulla sunt bona assignata pro praestimoniis dominorum idque ob paucitatem villarum et possessionum, nam quae ad mensam communem spectant, vix fovendis vicariis et ecclesiae ministris, necessariis item ad cultum divinum in ecclesia peragendum sufficiunt. Aliae vero, quae unicuique ex praelatis et canonicis ex primaeva fundatione aut antecessorum nostrorum ordinatione assignatae obtigerint, illas pro suo usu retinent. Si tamen post hac aliquas villas ex nostra aut successorum nostrorum et capituli ordinatione in praestimonia converti et assignari evenerit, illas eo ordine conferri et in optionem mitti decernimus et statuimus, ut quam primum vacatio praestimonii per cessum vel decessum possessoris ad notitiam capituli pervenerit, praesidens seu procurator litteras cridae ad valvas ecclesiae publicari faciat, terminum optionis [f. 7] post quattuor septimanas assignando, quo adveniente provisio praestimontiorum iuxta senii et vocationis cuiusque receptionem conferatur hoc adiecto, quod nulli quantumvis seniori provisio seu praestimonium conferatur, qui in priori, quod habuit, in aedificiis, limitibus, sepimentis et aliis commoditatibus conditionem non fecerit meliorem. Et ut deteriorationis seu meliorationis testimonium habeatur, revisio per deputatos a capitulo ante expirationem cridae expediatur. Quod si ex testimonio apparuerit in villa, quam tenebat, non modo non ^{cf} fecisse meliorationem, sed damnum aliquod intulisse, talis non tantum ascensu carebit, verum ad conditionem meliorem faciendam infra tempus certum per capitulum adigatur, alias incorrigibilis eodem privetur. Praestimonia vero sub generalibus capitulis vacantia, vel modico ante tempore, visitatione praecedente distribuuntur sine praemissione litterarum cridae ex eo, quia omnes et singuli praelati et canonici tenentur adesse generalibus capitulis.

[16] De provisione domorum seu curiarum
canonicalium et taxa eorundem.

Domus et curiae canonicales vacaturae eo modo, quo praestimonia, conferantur, videlicet iuxta senium et diligentiae in priori curia exhibitae per revisionem faciendae testimonium. Et eorum vel maxime ratio habeatur, qui ex vi erectionis suae ad continuam residentiam ad ecclesiam tenentur. Cum autem ad praesens vix aliquae domus ad habitan-

^{cf} *wyraz non dodany inną ręką.*

dum circa ecclesiam collegiatam extēnt, cupientes promptiores et alacriores praelatos et canonicos ad fabricam aedificiorum reddere, statuimus, ut quicumque praelatorum et canonicorum aliquam curiam vel domum extruxerit aut in ea aliquid solidi aedificaverit, aestimationem et taxam more aliarum ecclesiarum iuxta arbitrium capituli referat ab eo, qui in eandem domum est successurus. Illud autem cavemus, ut cuicumque antea non habenti domus conferetur, circa provisionem eidem conditiones necessariae in aedificiis adimplendae praescribantur; quae taxationi subiacere non debebunt propter beneficii et provisionis recentis gratitudinem. [f. 7 v]

[17] De procuratore seu factore ad ecclesiam habendo.

Statuimus et decernimus, ut quilibet praelatus et canonicus Crusviensis ecclesiae habeat continuo residentem circa ecclesiam procuratorem, qui nomine suo de negotiis et necessariis ipsius ecclesiae responderet, et qui de singulis eventibus scitu fraterno dignis absentem semper avisaret confratrem.

[18] De morum honestate servanda et disciplina capitulari super excessivo fratre.

Cum omnis universitas et bene ordinata communitas in suis collegiis auctoritatem disciplinae et iurisdictionis in personas singulares suae communitati subiectas merito habere eandemque ad tuendam et vindicandam aestimationem exercere debeat, ideo eandem auctoritatem in capitulo ecclesiae Crusviensis vigere cupientes statuimus, ut in quaerelis omnibus, iniuriis et delationibus a quocumque institutis de fratre excessivo, capitulum particulare aequae ut generale habeat potestatem cognoscendi et iustitiam ministrandi et in morum ac vitae honestate, quae in universum a fratribus quam diligentissime curari debet, corrigendi et iuxta qualitatem excessus pro arbitrio iudicii sui (cui delinquens stare parereque debet), puniendi appellatione omni semota, quam sicut in morum correctione ss. Concilii Tridentini canon frustra interponi decrevit, ita et nos eam hac in parte inanem et supervacaneam reiciendam decernimus; excepto, si modum correctio excedere videretur, tum ad nos aut ad generale capitulum poterit gravatus provocare.

[19] De contentiosis.

Statutum provinciale sufficientissime decernit, quod iudicium et quae poenae in capitulis debeantur iurgiosis, contumeliosis et contentiosis clericis. Itaque quicquid de contentioso, verboso et opprobrioso fratre decernendum erit in futurum, ad statutum provinciale non solum

recurrendum, sed etiam iudicium faciendum esse censuimus et statuimus. Cuius quidem statuti tenor sequitur estque talis: „Et quia de praelatis et canonicis et caeteris clericis convitiatoribus et percussoribus per praedecessorum nostrorum concilia seu statuta nulla certa [f. 8] forma vel poena, praeter eam, quae iure communi comprehenditur, invenitur expressa, nos attendentes, quod plus timeri solet, quod specialiter iniungitur, quam quod generaliter imperatur, approbatione totius concilii necessario duximus statuendum, ut praelatus et canonicus, qui suae ecclesiae praelatum seu canonicum in capitulo verbis probrosis vel contumeliosis affecerit manifeste, per quartam partem anni a consortio sui capituli et perceptione distributionum quotidianarum, quae aliis accrescunt, ipso facto sit exclusus. Ad cuius quidem statuti et poenae executionem capitulum infra quindecim dies sub poena interdicti ab ingressu ecclesiae teneatur. Si quis autem praelatorum et canonicorum in praedictas personas, etiam citra sanguinis effusionem, manus iniecerit temere violentas, per poenas praedictas dupliciter puniatur. Pro vulnere vero huiusmodi personis vel aliquo praedictorum illato, etiamsi nulla membri mutilatio ex tali vulnere fuerit subsequuta, sine omni remissione per praedictas poenas quadrupliciter puniatur. Insuper in utroque casu iuxta sui dioecesani arbitrium laeso satisfaciat competenter, antequam restitutionem praedictorum assequatur. Sed si per temerariam membri mutilationem excesserit, beneficio ecclesiastico, quod in eadem ecclesia obtinet, sit privatus; salvis tamen aliis poenis in sacris canonibus contra temerarios violentarum manuum in clericos iniectores expressis; salvis etiam aliis iuribus, quae videlicet repellere vim vi permittunt.”⁹

Contra scripta mordacia et libellos famosos proicientes iuxta idem statutum procedendum esse decernimus.

[20] Contra revelantes statuta secreta.

Frequenter ex revelatione et, ut verius loquamur, proditione secretorum et tractatum, quae in capitulo fuerint, odia fraterna et scandala eveniunt; ideo statuimus, quod si aliquis praelatorum et canonicorum ecclesiae Crusviciensis suae famae prodigus et salutis immemor secreta capituli contra dispositionem iuramenti praestiti cuiquam revelaret, talem ipso facto sententiam excommunicationis vigore praesentis statuti incurrisse et insuper, si de hoc legitime constiterit, a capitulo et distributionibus tamquam periurum suspendendum ad unius anni decursum omnis gratiae vel favoris patrocinio sibi non suffragantibus declaramus. [f. 8 v]

⁹ Jest to rozdział *De iniuriis (Ex Antiquis)* ks. IV Zbioru Węzyka z 1630 r. p. 328—29. (W).

[21] Distributionum ordinatio.

Cum pro varietate temporum redditus quoque possessionum variari necesse est, multo magis in collegio capituli Crusviciensis, ubi aliqua pars fructuum in paucis admodum villis ad mensam communem spectantibus consistit, qui fructus, cum non fuerint sufficientes ad distributiones quotidianas ordinandas et inter fratres residentes ac praesentes distribuendas, illae hactenus non fuerunt in usu, sed loco earum consolationes et divisiones grossae pro capitulis iuxta ordinationes antecessorum nostrorum inter praesentes distribuebantur. Cupientes autem ad mentem ss. canonum et iuxta consuetudinem aliarum ecclesiarum cathedralium et collegiatarum semper observatam ad executionem dictas distributiones deducere, ut plures praelati et canonici ad ecclesiam residere cultumque divinum promovere possint, et quod eo intuitu reverendissimus olim dominus Nicolaus Albertus Gniewosz antecessor noster certas praelaturas et canonicatus extinxerit ac ad mensam capituli applicaverit, statuimus et decernimus, ut in generalibus capitulis ss. Petri et Pauli distributionum et consolationum semper per praelatos et canonicos ordinatio fiat, quatenus pro ratione proventuum et reddituum consolationes omnes et distributiones ordinentur et bonis extinctorum canonicatum ad mensam capitularem redeuntibus distributiones quotidianae assignentur et fiant.

[22] De sanctuariis.

Statuimus et ordinamus, quod sanctuarii in ecclesia Crusviciensi ecclesiae et altari servientes semper infra divina superpelliceati debent incedere, ut discretio fieri possit inter servitores ecclesiae et simplices laicos.

Casimirus Florianus Czartoryski episcopus Vladislaviensis et Pomeraniae electus archiepiscopus Gneznensis cę.

L. S.

ę na or. podpis własnoręczny (W)